

LLUC

NÚMERO 760

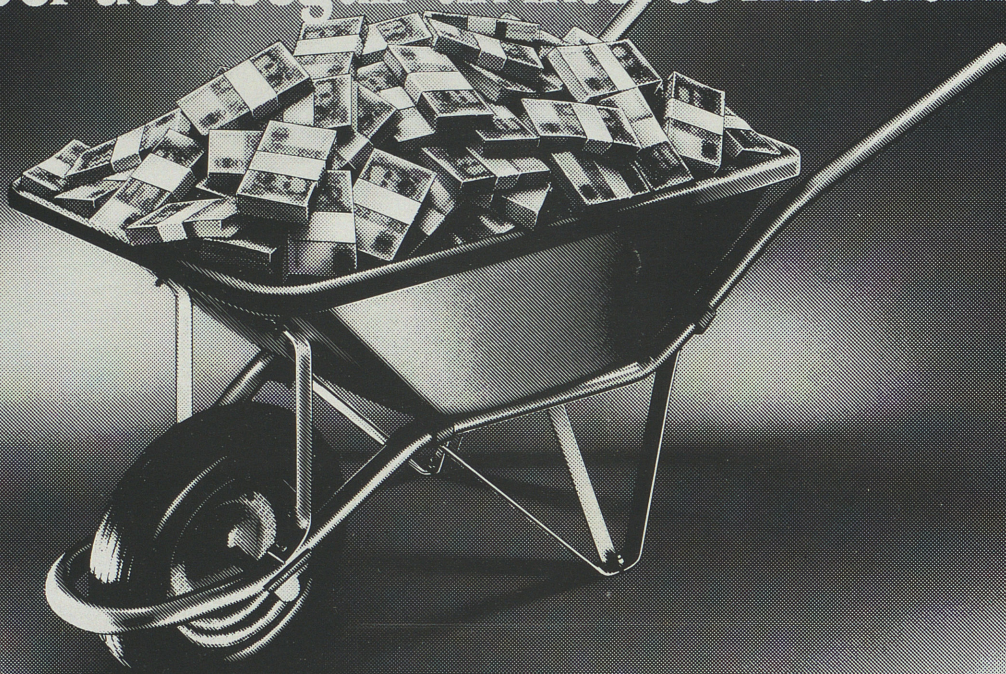
315 Ptes. (IVA inclòs)

◊ VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY ◊

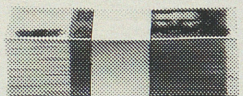
**Ja no calen carretades de milions
per aconseguir un interès milionari.**

Ara, a Banca Catalana:

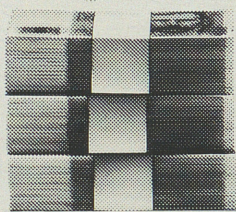
**% DIPÒSIT
BANCA CATALANA**
Des de la primera pesseta:

12%*

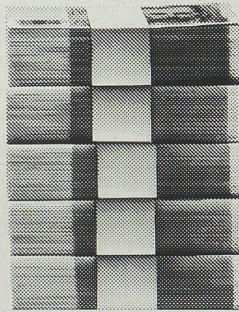
1 milió

13%*

3 milions

14%*

5 milions

Ara, amb el Dipòsit a 60 dies de Banca Catalana, només cal 1 milió per aconseguir tot un 12%; amb 3 milions, tot un 13%; i a partir de 5 milions, tot un 14%.

I el que és molt important: sense despeses, ni comissions, i obtenint, des de la primera pesseta, una elevada rendibilitat.

Vingui a qualsevol de les 400 oficines de Banca Catalana, o informi's trucant al telèfon gratuït 900 33 22 11 de 8 a 20 hores. A Banca Catalana no calen tants milions per aconseguir un interès milionari.

BANCA CATALANA

Una opció intel·ligent

LLUC

REVISTA BIMESTRAL
ANY LXXI
GENER-FEBRER 91
Núm. 760

Direcció:

Missioners dels Sagrats Cors
Monestir de La Real
07010 Ciutat de Mallorca

Informació i correspondència:

Apartat de correus 619
07080 Palma de Mallorca
Telèfon 75 04 95

Director:

Bartomeu Suau Tugores

Conseller Delegat:

Ramon Ballester i Vives

Cap de Redacció:

Pere-J. Llabrés i Martorell

Consell de Redacció:

Miquel Gayà i Sitjar
Gabriel Janer Manila
Maria de la Pau Janer Mulet
Josep M.ª Llompart
Joan Mas i Vives
Joan Mir i Obrador
Leonard Muntaner i Mariano
Damià Pons i Pons

Administradors:

Joan Arbona i Colom
Toni Moreno i Bernat

Subscripció: 1.800 ptes. anuals
Estranger: 2.600 ptes. anuals
Preu de l'exemplar: 315 ptes.

Els articles publicats en aquesta revista expressen únicament l'opinió dels seus autors.

Portada:

Il·lustració de «Die Balearen»
Edició «Sa Nostra» Caixa de Balears

Fotocomposició i impressió:

Taller Gràfic Ramon
Jaume Balmes, 43 / Tel. 75 44 32
07004 Palma de Mallorca

Dipòsit Legal: P.M. 276-1958
I.S.S.N. 0211-092 X

SUMARI

Pàg.

- 2 EDITORIAL:** Davant l'esclat esfereïdor de la guerra al Golf Pèrsic, el crit de LLUC no pot ser altre que aquest: **La pau és justa, no la guerra.**
El **dossier** que obri i ocupa gairebé íntegrament aquest número, coordinat per Leonard Muntaner i Mariano, és dedicat a esbrinar alguns punts de com era la **vida quotidiana a Mallorca antany**. No tractam de grans esdeveniments, de gestes heroïques: sinó de com vivia, en un indret, en una circumstància concreta, el poble planer de la nostra illa. Són petits tasts que ens fan assaborir el sabor dolç i amarg de la vida dels antics mallorquins que no sempre era... d'or...
- 3** Gabriel Ensenyat ens descriu la situació dels **pobres i miserables a la Mallorca baix-medieval.**
- 7** Onofre Vaquer escriu sobre **demografia i vida quotidiana als segles XV-XVII.**
- 9** Ramon Rosselló i Jaume Bover han arreplegat una sèrie de notícies sobre **llibreters i impressors de Mallorca al segle XVI.**
- 10** Josep Estelrich i Costa, a força de cercar i ordenar documents a l'arxiu monàstic, ens obri un finestró perquè puguem contemplar **la jornada de treball d'unes monges contemplatives.** Es refereix a les monges jerònimes del convent ciutadà de santa Elisabet. Hi veim escolar-se el rés, el treball, el manteniment, la vida de cada dia de les monges des de la fundació gairebé fins als nostres dies.
- 15** David Ginard Pèron escriu **sobre la vida quotidiana durant la guerra civil** i entrevista a Aina Perelló i Tomàs: **Els mallorquins refugiats a Vic.**
- 20** En un documentat i suggeridor assaig, Pere Rosselló i Bover ens presenta **la literatura com a font per a la «Història de la vida privada».**
- 25** L'any se'ns estrenà amb una trista nova per al món de les lletres catalanes: Jaume Vidal Alcover, l'escriptor mallorquí, moria a Barcelona dia 2 de gener. Escriptors, artistes, periodistes han començat a fer memòria del gran poeta, del gran humanista, del magnífic coneixedor de la nostra literatura. LLUC es vol sumar també a l'homenatge just encetat. Llegiu **Jaume Vidal, en la memòria,** per Gabriel Janer Manila.
- 26 L'ESGLÉSIA NOSTRA** presenta un comentari de Bartomeu Bennassar sobre el darrer document dels bisbes espanyols: «La veritat us farà lliures». L'escrit episcopal ha estat força criticat, no sols per un costat, no sols pel bàndol polític que se sentí ferit, sinó també per altres veus. **Un document sobre moralitat ¿desmoralitzador?** És la pregunta de l'autor que s'inclina per uns altres viaranys de confrontació o col·loqui: **L'ètica civil, pont per a un diàleg constructiu entre diverses morals.**

EDITORIAL

La pau és justa: no la guerra

Enguany hem estrenat nou full de calendari pregant per la pau. Els auguris ja eren enfosquits per la nuvolada que entrevèiem a l'horitzó: a Orient, d'on ens ve la llum, d'on ens arribà la cultura.

Gairebé hem estrenat any nou amb l'esclafit de la guerra al voltant dels pous de petroli del Golf Pèrsic.

Si ens semblava que una nova primavera de pau clarejava per al món amb la caiguda del mur de Berlín, amb la fi de la guerra freda entre les potències occidentals i de l'Est, les bombes sobre l'Irak a la matinada del 17 de gener ens han gelat el cor novament amb el fum i l'amargor tràgica de la guerra, i d'una guerra segons el darrer crit de l'armament més maleit i destrossador de les darreres conquestes de l'enginy humà.

Sí, l'enginy humà sembla d'un abast indefinit, inaturable, per progressar en la tècnica de la destrucció, i més d'una vegada sembla, és de fet, curt i travat en la construcció d'un progrés vertaderament humà, generador de benestar material i espiritual pels estadans del món.

Els qui manegen la política, de bracet amb els qui tenen el poder econòmic, a Occident, han aliat les seves forces per declarar una guerra «justa» a un cabdill àrab, megalòman, atiador forasenyat d'una guerra «santa», que engolí la presa fàcil d'un tros de desert massell de petroli, a la vorera del mar.

Els dos combatents han «justificat» la seva guerra. No havien tingut prou arguments en el diàleg per a la pau; ara en tenen per afuar-se i fer caure sobre ciutadans, que certament volen viure en pau, el foc de l'extermini.

No és el lloc aquí, ni tenim l'espai ni LLUC és una revista estratègica o política ni econòmica, per aclarir tot l'entrunyellat del conflicte entre les forces aliades, encapçalades per la potència USA i el tirà de Bagdad que té la mania d'esdevenir l'emperador d'una nova Babilònia.

Només volem deixar constància de la mesquinesa dels arguments que han fet estallar un incendi, del qual amb prou feines en podem esbrinar, per ara, les conseqüències últimes. Prou sabem que han sacsat els fonaments de l'equilibri internacional, que poden fer esclatar el polvorí del món àrab, tan propens al fonamentalisme d'una religió tal volta mal interpretada però fàcilment degenerada en fanatisme incontrolat; que engrandeixen el solc que pot esdevenir abisme entre el Nord i el Sud; tot plegat, que enfondeixen l'avenc d'una injustícia, d'una insolidaritat, d'una insensatesa a nivell planetari.

Dins el fum ofegador de les bombes i dels pous incendiats de petroli, s'han alçurat ventades d'aire net i fresc: les veus dels qui han cridat per la pau. Veus que no pertanyen majoritàriament als qui manegen els fils de la política o l'economia, veus de ciutadans honrats, veus de joves, de pacifistes, d'ecologistes... veus d'homes religiosos.

Tots aquests han declarat injusta la guerra, perquè tenen ben clar que, sobretot avui, quan els drets de l'home, de tots els homes, més s'afermen i més s'han de respectar i encoratjar, només la pau és justa i font de justícia. La guerra ni és justa ni pot generar justícia: sempre esclafa l'home que es veu desposseït dels seus drets més fonamentals, de la seva dignitat, de la vida.

Tal volta aquesta guerra ens ensenyi que cada vegada més els esquemes dels polítics i dels poders econòmics, que menen les energies i les reaccions més inhumanes de l'home a fer la guerra, estan cada vegada més fora de lloc, i han de ser arraconats davant l'envestida creixent d'uns joves, d'uns humanistes, d'uns homes religiosos —relligats de cor amb el Déu, Pare de tota la humanitat— que defensen un nou ordre internacional basat d'una vegada per sempre en la fraternitat sense fronteres, en la vertadera justícia que —aquesta sí— genera la pau.

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY

Pobres i miserables a la Mallorca baix-medieval

per Gabriel Ensenyat Pujol

1. INTRODUCCIÓ

Des de fa ja més d'una vintena d'anys el tema de la pobresa al món medieval és objecte d'especial atenció per part de la historiografia. Així, als últims temps han sovintejat els congressos i publicacions específics sobre la matèria (1), cosa que ens permet de disposar d'un corpus bibliogràfic molt complet entorn de la temàtica. Aquest interès actual envers els grups socials més deprimits cal inserir-lo en una línia de recerca més àmplia que se centra en l'estudi dels sectors més marginats de la societat medieval i, en conseqüència, també marginats fins ara de la investigació històrica.

2. CONCEPTE

Definir de manera satisfactòria la pobresa a l'Edat Mitjana planteja d'antuvi algunes qüestions conceptuals. Primer de tot, perquè els termes «pobre» i «miserable» apareixen indistintament a la documentació, a vegades, fins i tot, de manera associada. Vol dir això que són sinònims? Nilda Guglielmi n'estableix una gradació: considera que el pobre disposa d'uns ingressos precaris, o bé només ho és de manera transitòria, mentre el miserable no posseeix absolutament res (2). El tema ens portaria a establir els límits de la pobresa, una frontera força imprecisa ja que per a moltes persones variava d'un any a l'altre, segons la fortuna o l'adversitat del moment. De fet, a efectes socials existien dues menes de pobres: els pobres captaires, que ho eren per naixement, i els pobres vergonyants, que n'esdevenien per alguna circumstància desfavorable de la vida (malaltia, accident, viudetat, vellesa...). Així mateix, cal no oblidar l'existència, ensems amb la pobresa natural, d'una pobresa voluntària inspirada en l'Evangeli. Aquest ideal el trobam en el si dels moviments de renovació cristians (els espiritualistes franciscans, per exemple) i en nombrosos corrents heterodoxos o herètics (valdesos, beguins, càtars...), si bé és mantengué al marge de les activitats socials i mai no posà en qüestió el desenvolupament d'una economia de benefici com la que començà a sorgir a Europa devers els segles X-XI (3).

Sant Cosme curant un malalt (gravat del 1514)

3. ACTITUD SOCIOLÒGICA

Un fragment d'Eiximenis ens il·lustra sobre el paper assignat als pobres al món medieval: «E açò per tal com per Déus són lleixats e posats en cascuna comunitat per tal que los rics e aquells qui han a dar hagen lloc de fer almoines e de rembre llurs pecats» (4). És a dir, la raó d'esser que tenien era servir l'ànima dels rics. És per això que la pobresa es considerava un mal necessari, que no calia eliminar sinó alleugerir mitjançant obres de caritat, sobretot a través de deixes testamentàries. Aquest pensament generalitzat contrastava amb la visió exposada per Ramon Llull, partidari de foragitar la misèria a fi d'acabar amb certs problemes socials, com la prostitució, que n'eren la conseqüència (5). A pesar de tot, la

caritat cristiana envers els necessitats no resta absent de les seves obres i es pot veure, en qualitat d'exemple, en el matrimoni format per Evast i Aloma, al *Llibre d'Evast e Blanquerna* (6). Notícies de donacions «ab intestato» en trobam, fins i tot de manera regular, en alguns pobles de Mallorca (Sóller, Muro, Pollença) ja al segle XIII (7), i apareixen ben documentades al llarg del XIV (8). Malgrat l'actitud compassiva de la societat, també existeix una valoració negativa del pobre, segons la qual la misèria és un llast social, que sovint porta els afectats al mal (mala vida, vicis, delictes...) (9). Bronislaw Gerek ha exposat clarament aquesta circumstància, en assenyalar que la vida dels desvalguts oscil·lava entre la caritat i l'amenaça de la persecució (10). No ens ha de sorprendre, doncs, que el 1347, any de penúria, el governador del regne ordenàs que l'illa de Menorca fos netejada de «*personis mendicantibus et inutilibus, tam cristianorum quam judeorum*» (11).

Altrament, els *pauperes* ocupaven el darrer graó de la societat, fora de la piràmide feudal dels *bellatores, oratores i laboratores*. Si no «de jure», eren marginats «de facto» de l'administració pública i de la vida política; només podien realitzar funcions subalternes, com, per exemple, la de saig (12). De fet, a finals del XIV Joan I revocà certs nomenaments de batles forans per mor de la condició humil dels afectats (13).

4. LA CARITAT CRISTIANA

Sovint el poder públic prenia mesures favorables als humils per alleugerir-los de llur condició. A Mallorca funcionaven des de 1343 un missèr i un procurador dels pobres, per atendre les súpriques que aquests últims adreçaven a l'administració (14). Quan la causa de la misèria era accidental, se solien promulgar disposicions transitòries en benefici dels afectats. Una de les més habituals era l'allongament de deutes (15). Després de l'ocupació de la Corona mallorquina per part de Pere el Cerimoniós, foren confiscats nombrosos béns als jaumistes però després molts n'obtingueren la restitució, atès l'estat de misèria en què havien quedat (16). Pel que fa als pobres de solemnitat, són freqüents les mesures de gràcia. El 8 de maig de 1344, amb motiu de complir-se el primer aniversari de la reintegració, Pere IV ordenà que fossin vestits cent pobres, amb indumentàries valorades entre 10 i 20 sous (17). A Portopí, els necessitats podien treure lliurement l'aigua que volien de l'aljub (18). Cap a 1455 hom disposà que les parròquies mallorquines havien de proporcionar una quarta part dels ingressos que rebien per subvencionar els estudiants sense recursos que tenien intenció de seguir estudis superiors (19), per bé que la normativa no degué d'aplicar-se gaire. I, com sabem, els gremis dedicaven especial atenció als associats

VINCENT VAN GOGH (L'Arlésienne)
Metropolitan Museum of Art, New York

BIBLIOTEQUES MUNICIPALS

CORT

Pça. Cort, 1
C.P. 07001

SON RAPINYA

Catalina March, s/n.
C.P. 07013

SON XIMELIS

Cap Blanc, s/n.
C.P. 07011

RAFAL VELL

Pere Ripoll Palou, 9
C.P. 07008

GENOVA

Barranco, 2
C.P. 07015

ESTABLIMENTS

Pça Immaculada, 3
C.P. 07010

SANT JORDI

Bauçà, 31
C.P. 07199

ARENAL

Pça. Gaspar Rullan
Garcies, 5
C.P. 07600

COLL D'EN REBASSA

Albuera, s/n.
C.P. 07007

BLANQUERNA

San Jaquín, 9
C.P. 07003

SON GOTLEU

Regal, 105
C.P. 07008

SA INDIOTERIA

Gremi Tintorers, s/n.
C.P. 07009

POLIGON DE LLEVANT

Ciutat de Queretaro, 3
C.P. 07007

MOLINAR

Xadó, 7
C.P. 07008

L'OLIVAR

Mercat de l'Olivar,
parades 104b/105b
C.P. 07002

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY

Dos malalts acudeixen a un hospital. Gravats de mitjan segle XIII.

amb pocs recursos, sobretot en casos de malaltia, plets i matrimoni.

5. ELS HOSPITALS DELS POBRES

El moviment hospitalari que sorgeix a tot l'Occident europeu a partir del segle XI pretén, a més de combatre les malalties endèmiques i epidèmiques, donar assistència i allotjament als pobres (20). És per això que la funció de l'hospital era múltiple: curar malalts, donar refugi als necessitats, acollir els òrfens i vells, etc. (21). Però sempre els clients habituals eren els que freturaven de beneficència, és a dir, els desvalguts. Així, M. Mollat ha pogut escriure allò de «L'hôpital, seigneurie du pauvre» (22).

A la ciutat de Mallorca, just després de la conquesta, entre 1230-1234, es crearen quatre hospitals. Al segle següent se'n fundaren cinc més. El primer dedicat específicament als pobres fou erigit pel mercader Ramon Salelles el 1343: és l'hospital de Santa Caterina dels Pobres, que va ésser dotat amb 4.000 lliures i diversos censos en diner i espècies (23). El 1387 el jueu Sayt Mili fundà el primer hospital conegut al call, tot i que és ben possible que ja n'existissin altres destinats als jueus. Això no obstant, la singladura de la nova institució fou breu ja que el 1391 va ésser saquejat i destruït durant l'assalt al Call. Altrament, el 1475 era instituït l'Hospital de preveres pobres de Sant Pere i Sant Bernat per als religiosos sense recursos que caiguessin malalts (24). A vegades la paraula «pobre» apareix devora el nom de la institució: *hospitalis pauperum sancti Antonii de Padua*, *hospital dels pobres de Porreres*. En altres ocasions la funció assistencial s'especifica clarament: la capella de Sant Nicolau de Portopí fou destinada als «*pauperes navigantes infirmi, hospi-*

tes et peragrini». També a la part forana s'edificaren hospitals: un, a Inca, al segle XIII; cinc al XIV i altres cinc al XV (25). Que pobresa i malaltia sovint es donaven la mà, ho confirma el fet que el 1591, davant els temors d'una epidèmia a Inca, el Dr. Gual determinà que «totes les malalties són cuchs y febres ordinaries y que no y ha ninguna manera de mal contagiós, y que tot lo mal ne ve de pobresa y necessitat» (26).

6. CONCLUSIONS

En entrar l'Edat Moderna el fenomen de la pobresa no només no havia minvat a Mallorca sinó que es trobava en expansió. L'any 1495 la situació era crítica, ja que hom exposava al Gran i General Consell que «en la present ciutat ha moltes persones misarables e qui moren de fam, e los demás són de la part forana qui són entrats y no poden viure de fora» (27). Per altra part, Maria Barceló, aprofitant un llistat de miserables insolvents a l'hora de contribuir a una

MIQUEL BARCELÓ MAS
INSTAL·LADOR ELECTRICISTA

C/. Almoina, 43 Tels. 64 72 72- 64 72 25
 07260 PORRERES (Mallorca) Fax: 64 79 83

talla decretada el 1532-33, ens ha ofert una relació valuosa de desvalguts, on detecta un augment percentual de pobres des de finals del segle XV (28), circumstància que es repeteix a l'època a molts altres indrets. I és que l'increment de la pressió fiscal i les dificultats en què es trobava el regne van empènyer nombroses persones cap a la indigència i, per tant, cap a la marginació.

GABRIEL ENSENYAT PUJOL

NOTES

(1) Només per referir-nos als Països Catalans, a més dels treballs que se citen a continuació, volem remarcar la miscel·lània aplegada sota el títol *La pobresa y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, 2 vols., Barcelona, 1980-1982.

(2) Nilda GUGLIELMI: *Marginalidad en la Edad Media*, Buenos Aires, 1986, pàg. 62.

(3) Lester K. LITTLE: *Pobreza voluntaria y economía de beneficencia en la Europa medieval*, Madrid, 1980.

(4) Francesc EIXIMENIS: *Lo Crestià*, Barcelona, 1983, pàg. 210.

(5) Teresa-Maria VINYOLES I VIDAL: *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona, 1985, pàg. 113.

(6) Carme BATLLE I GALLART: *L'assistència als pobres a la Barcelona medieval (s. XIII)*, Barcelona, 1987, pàgs. 6-7.

(7) Mateo ROTGER: *La almoyna de pobres de Pollensa*, BSAL, V, Palma, 1894, pàgs. 301-305 i 317-324.

(8) ARM, LR 11, fols. 90r-v.

(9) Carmen LÓPEZ ALONSO: *La pobreza en la España medieval*, Madrid, 1986, pàgs. 319-327.

(10) Bronislaw GEREMEK: *La piedad y la horca*, Madrid, 1989.

(11) ARM, AH (LC) 7, fol. 308r; Ramon ROSSELLÓ I VAQUER: *Aportació a la història medieval de Menorca. Segle XIV (Reis de Mallorca i Pere el Cerimoniós)*, Menorca, 1985, pàg. 188.

(12) ARM, AH 442, fol. 12r.

(13) Álvaro SANTAMARÍA: *La asistencia a los pobres en Mallorca en el Bajomedievo*, AEM, Barcelona, 1983, pàg. 384.

(14) Pau CAUTERA BENNASSER: *Política y finanzas del reino de Mallorca bajo Pedro IV de Aragón*, Palma, 1982, pàg. 176.

(15) ARM, LR 11, fol. 37r; CODOINACA, XXXI, pàg. 388.

(16) ARM, RP 28, fols. 130v-131v.

(17) Estanislau de K. AGUILÓ: *Lletres reials*, BSAL, XXII, Palma, 1928, pàg. 156.

(18) ARM, LR 11, fol. 66r.

(19) E. K. AGUILÓ: *Sobre subvencionar estudiantes pobres con la cuarta de los frutos de las rectorías*, BSAL, VI, Palma, 1895-1896, pàg. 187.

(20) Agustín RUBIO VELA: *Pobreza, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, València, 1984, pàgs. 13-20.

(21) Jean-Louis GOGLIN: *Les misérables dans l'Occident médiéval*, París, 1976, pàgs. 158-160.

(22) Miche MOLLAT: *Les pauvres au Moyen Age*, Hachette, 1978, pàg. 178.

(23) ARM, LR 11, fols. 109v-110r.

(24) A. SANTAMARÍA: *La asistencia...*, pàgs. 398-399.

(25) Pablo CATEURA BENNASSER: *Hospitales foráneos de Mallorca (siglos XIII-XV)*, Mayurqa, 19, Palma, 1979-1980, pàgs. 113-121.

(26) Eusebi PASCUAL: *Curiosidades históricas*, BSAL, VIII, Palma, 1900, pàg. 291.

(27) Enrique FAJARNÉS: *Curiosidades históricas*, BSAL, VI, Palma, 1896, pàgs. 280-281.

(28) Maria BARCELÓ I CRESPI: *Els «miserables» de la Ciutat de Mallorca a la Baixa Edat Mitjana*, BSAL, 41, Palma, 1985, pàgs. 131-148.

Associacions de veïns, agrupaments, institucions
de la Part Forana de Mallorca...

si voleu fer arribar a la vostra gent
una presa de consciència dels problemes i
de les solucions més escaients

Demaneu informació a
FUNDACIÓ «SERVEIS DE CULTURA PER AL POBLE»
Carrer del Mar, núm. 6, tercer pis
07012 Ciutat de Mallorca

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY

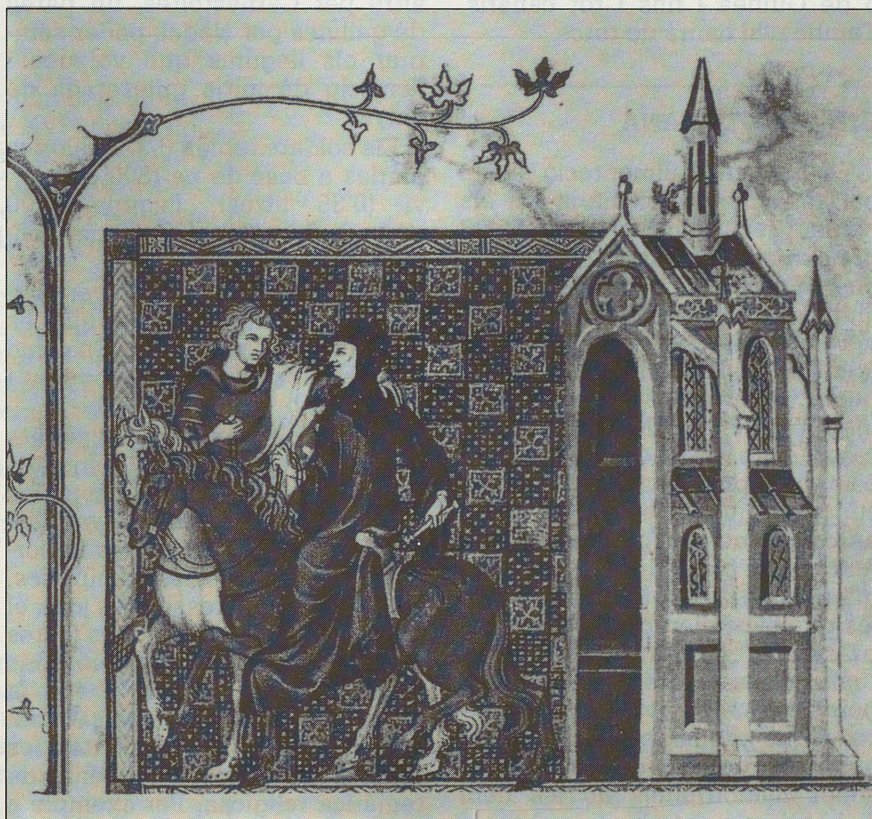
Demografia i vida quotidiana als segles XV-XVII

per Onofre Vaquer

DEMOGRAFIA

Segons un recompte fet pel virrei l'any 1585 Mallorca tenia 114.727 habitants, dels quals 25.000 vivien a la ciutat. Al llarg del segle XVI la població va augmentar un 50 %. Des de la pesta de 1523, que va acabar quan va arribar el braç de Sant Sebastià provinent de Rodes (per la qual cosa Sant Sebastià és el patró de Palma), a l'illa no hi va haver pesta fins el 1652. Aquesta pesta va entrar per la torre picada de Sóller i va esser greu a alguns pobles i a Ciutat; va morir la meitat de la població d'Inca (que va passar d'uns 6.000 habitants a uns 3.000) i una quarta part dels de Sóller. Mallorca es va alliberar de moltes pestes pel fet que no deixaven desembarcar persones ni mercaderies de naus provinents de llocs apesats. Avui sabem que la pesta produïa un bacil que portava una puça i aquesta anava damunt una rata. Abans no se sabia com es transmetia ni què produïa la malaltia, però se sabia que era contagiosa pel que es varen limitar els contactes entre els llocs apesats i aquells en què la malaltia no havia aparegut.

Al segle XVI les dones es casaven als 19 anys i els homes als 23. Més de la meitat dels matrimonis duraven menys de 10 anys, a causa de la mort d'un dels dos contraents. El 40 % dels homes es casaven altra vegada, mentre que sols un 11 % de les dones es casen més d'una vegada. Un 22 % de les donzelles es casen al primer matrimoni amb vidus. Els matrimonis tenien una mitjana de 4 fills, però

si tenim en compte les segones núpcies cada cap de família tenia una mitjana de 5'7 fills. El nombre de fills per família variava segons la durada del matrimoni: un fill als dos anys de matrimoni, dos als 5 anys, tres als 7 o 8, 4 als 11, 6 als 16 i 7 fills als 20 anys. Era freqüent tenir un fill cada dos anys i les dones tenien el darrer fill als 42 anys. Aquestes són dades que hem extret d'una reconstrucció de famílies que hem fet per Felanitx.

La mortaldat era gran a totes les edats però major als primers

anys de vida. Tan sols un 52 % dels nascuts arribaven als 14 anys. L'esperança de vida era de 23 anys al naixement, de 24 anys als 15 anys de vida i d'11 anys als 60 anys. Una de cada 10 dones morien de part. Un 30 % dels homes que enviudaven tenien fills menors de dos anys i es tornaven casar prest. Un 17 % dels homes es tornaren casar abans del mes d'haver enviudat, un 43 % abans dels dos mesos, i abans de l'any ja s'havien casat el 99'5 % dels vidus.

A Mallorca hi havia esclaus, molt nombrosos als segles XIV i XV; varen minvar molt al XVI. Al XV la majoria d'esclaus procedien de l'est d'Europa, de territoris de l'actual Unió Soviètica. Eren russos, tàrtars, xarquesos... Aquests esclaus arribaven a Mallorca des de Constantinoble, però deixaren d'arribar després que l'Imperi Bizantí fou conquerit pels turcs. Encara seran majoritaris a la segona meitat del XV, però cada vegada n'hi haurà més d'origen africà: moros, negres de Muntdebarques o de Guinea i fins i tot canaris. També n'hi haurà de turcs.

VIDA QUOTIDIANA

La base de l'alimentació era el pa, amb una racció diària per als homes de 800 grams i de 553'3 grams per a les dones. El peix, els ous, la carn i els llegums eren els aliments més freqüents. La carn era sobretot d'anyell o moltó, ja que les ovelles eren el principal ramat, i era la més econòmica mentre que l'aviram era la més cara (dues gallines valien tant com una ovella). Els estaments superiors menjaven molta carn, apreciava molt les perdius, i els inferiors més peix. El porc no era freqüent si bé ja es feien matances, a les quals es feien botifarrons i sobrassades, diferents de les actuals ja que no eren vermelles (el pebre vermell es va dur d'Amèrica) i que probablement seria un embotit originari de Sicília. Les sopes mallorquines no les hem trobat documentades fins al segle XVIII.

Els frares mínims de Muro menjaven ous 321 dies a l'any, peix 240, carn ovina 165, embotits de porc 32, aviram 2, ensalada 236, formatge 69, llegums 141 (sobretot faves) i arròs 96. La fruita era absent els 4 primers mesos de l'any, però no la resta en què hi havia 70 dies de magranes i 72 de raïm.

Als testaments trobam deixes alimentàries anuals, generalment una quantitat de blat i alguns diners. Els pagesos més rics hi afegien un porc i a vegades una so-

mada de vi. L'any 1621, Joan Morey d'Artà deixa al seu testament a la seva dona Margalida (que havia aportat un dot de 1.000 lliures) una pensió alimentària anual de 5 quarteres de blat, 5 de xeixa, 40 lliures, 12 quartans d'oli i un porc valorat en 5 lliures. El 1629 Joan Obrador de Son Burguera (Felanitx) deixa anualment a la seva viuda: 5 quarteres de blat, 5 quarteres de xeixa, 10 d'ordi, 20 lliures, un porc de 7 lliures, mig quintar de formatge del mes de març, un anyell per Pasqua i un altre per Carnestoltes, un parell de gallines per Nadal, poder sembrar els llegums que volgués i l'empru de mitja quarterada de vinya.

Els soldats rebien 3.323 calories diàries a base de pa (800 grams), vi (0'35 litres), llegums (200 grams), formatge (36 grams), oli, vinagre i tàperes.

Per menjar no s'empraven forquetes ni culleres, sinó que es menjava amb escudelles. En canvi l'ús de torcabagues era freqüent i el de ganivets imprescindible.

Les diversions més freqüents de l'època eren la caça, les justes amb cavalls, el tir de ballesta, les corregudes de toros a cavall, les processons, essent la més important la del Corpus, les lluminàries, els balls, les disfresses, els jocs, el teatre i la música. A moltes festes juntament amb les processons tenia gran importància el foc, ja que a més de focs artificials es cremaven unes falles semblants a les valencianes, encara que eren de temàtica religiosa. Per exemple a una d'aquestes falles hi havia un gran dragó i una gran imatge de la Immaculada que amb una llança s'acostava al dragó i li calava foc.

L'homosexualitat i la bestialitat eren condemnades, pels tribunals civils, amb pena de mort, essent cremats a la foguera, mentre que la Inquisició era més benèvola puix no condemnava mai a mort per aquestes causes. La prostitució era tolerada i subvencionada, per esser considerada un mal menor, i el solar del bordell era propietat de la universitat (el que avui seria l'ajuntament) que l'havia rebut dels templers per aquest

fi, i es concedien solars gratuïtament als que volguessin edificar cases per a dones públiques. Els jurats concedien franquesa d'imposts a qui tengués 12 dones al bordell. A Lluçmajor el Consell municipal va concedir una ajuda de 10 lliures a un particular que volia edificar una casa per a prostitutes. Hi havia clergues sollicitants que sollicitaven, al confessorari, penitents femenines per tenir relacions sexuals amb elles; la Inquisició els condemnava a no confessar ni a predicar de per vida, a reclusió d'un any i a vegades uns anys d'exili del terme. La violació i l'incest es castigaven amb pena de mort. Si un jove, per poder-se casar amb una donzella deia que l'havia besada era castigat a remar 5 anys a galeres i s'havia de desdir. Si un besava o tocava deshonestament una donzella amb voluntat de la donzella, però no dels seus pares o tutors, era condemnat a 10 anys de galera.

ONOFRE VAQUER

Carrer d'en Rubí, 5
Tel. 71 38 21
07002 Palma (Mallorca)

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY**Llibreters i impressors de Mallorca,
s. XVI: unes notícies**

per Ramon Rosselló i Jaume Bover

Com sia que el coneixement del món dels llibreters i impressors de Mallorca al segle XVI encara no es coneix prou malgrat els avanços aportats per Gabriel Llompart i altres, aprofitam l'avinentsa per treure a llum uns documents de caire privat o oficial que il·lustren la vida quotidiana de dits professionals del llibre.

La demanda de confirmació del privilegi d'imprimir de Ferran de Cansoles necessita una puntualització. La impressió invoca la «*consideración de que ha sido el primero que en esse Reyno ha introducido el uso de las impresiones*», però com és sabut, la impremta fou introduïda l'any 1485, un segle abans de la demanda de Cansoles, per Nicolau Calafat a Valldemossa. Tal vegada Cansoles el que volia dir era que entre els impressors del moment o futurs ell era el més antic en l'ofici.

1.—BENET PRATS, 1554

El 21 de gener de 1554 Benet Prats *bibliopola* o *libraterius* de la Ciutat de Mallorca, procurador de Pere Orlandis, notari, el seu gendre, reconeix que ha rebut de Pau Serra, síndic de Maó, sis pensions de 15 lliures, 14 sous, 8 diners, consignades per Antonina Andrada i Antoni Lomeli.

2.—MIQUEL NAVARRO, 1557

El 15 de desembre de 1557 Miquel Navarro *bibliopola* de Mallorca, procurador de Bernat Monjo, català, hereu del seu gernà Antic Monjo, restitueix a les germanes Joana i Caterina Saurina unes cases situades a Robines.

3.—DAMIÀ PERPINYÀ, 1564

El 3 d'abril de 1564 Anna, muller de Damia Perpinjà, llibreter de Mallorca, atorga testament davant el notari Miquel Roig. Elegeix sepultura a la capella de Santa Maria dels Àngels, de Sant Francesc; vol que sien dites les misses de Sant Amador, les cinc misses de les cinc llagues de Jesucrist a la Seu, i les misses de Sant Agustí a l'església de Sant Agustí.

Gravat alemany de 1491

Nomena hereus Francina, filla del seu primer marit Joan Bertran, i el seu marit Damia Perpinjà, a parts iguals.

4.—FERRAN DE CANSOLES, 1584

Ferran de Cansoles exposa davant el rei que l'any 1582 el capità general de Mallorca «*le dio facultad de imprimir en esse Reyno ymágenes, carteles y otras cosas con prohibición que ningún otro lo pudiesse hazer por tiempo de diez años en consideración de que ha sido el primero que en esse Reyno ha introduzido el uso de las impresiones*», per la qual cosa ara demana confirmació de dit privilegi.

La jornada de treball d'unes monges contemplatives

per Josep Estelrich i Costa

A l'extrem oriental del barri de la Calatrava, al costat de la vella església de Santa Fe i vora les murades de la Ciutat, es troba el monestir de Santa Elisabet, de monges jerònimes, que fou fundat l'any 1485.

De la vida quotidiana de la comunitat durant els cinc segles de la seva existència en queda una ampla informació en la copiosa documentació del seu arxiu, en la memòria de la comunitat, transmesa de generació en generació, i fins i tot en el comportament de les monges d'avui que, moderadament acomodat a les pautes hodiernes de conducta, manté encara l'estructura bàsica dels inicis i bona part de la tradició secular.

La vida monàstica gira al voltant de dos eixos capitals: la lloança divina i el treball. D'aquest segon ens proposam oferir-ne unes notícies, partint de mitjan segle XVI, quan el monestir es trobava ja consolidat i en plena i normal activitat (1).

És un dia qualsevol de 15.. En el monestir de Santa Elisabet el jorn ha començat a trenc d'alba, amb el cant de l'Ofici de Prima en el cor de l'església. Després d'una llarga estona de pregària particular, s'ha cantat la Missa conventual. Ara la comunitat acaba de berenar. La quarantena de monges que per aquesta època (1583) la integren presten atenció a la priora que distribueix les tasques de la jornada. «Bon dia que Déu mos do», diu la priora; «Bo serà si Déu ho vol», responen; i parteix cada una a la seva ocupació. El monestir es trasmuda en un formiguer humà, diligent i silenciós.

ELS OFICIS I LES OFICINES

Ofici, en la terminologia monàstica, és el càrrec habitual confiat a una monja per un trienni. Els trien-nis, més que els anys, marquen els períodes històrics en la vida del monestir, i vénen assenyalats per l'e-lecció de nova priora, que es produeix cada tres anys. Elegida la priora, són designades les monges que han d'ocupar cada un dels oficis al llarg del seu trienni, i en cessar la priora cessen també totes elles, encara que sovint són reelegides per trien-nis succes-sius.

El nombre dels oficis ha variat al compàs del creixement de la comunitat i de les necessitats del monestir. En la comunitat fundacional, formada per tres monges, hi havia un sol ofici, el de vicària (1485), designada pel bisbe. Així passaren els primers quin-ze anys. L'any 1501 fou instituït l'ofici de priora. A mesura que la crescuda i el millor servei de la comu-nitat ho reclamen, es van establir altres oficis: cla-vària (1513), pocuradora (1540), sacristana (1604), mestra de novícies (1644), portera (1665), tornera (1665), arxivera (1710), correctora (1716), robera (1722), infermera (1722), cuinera (1722), pastadora

(1722), rebostera (1722), gallinera (1722), refetorera (1768), corera (1897), bibliotecària (1908), hortolana (1924), fornera (1927) i secretària (1936) (2). La prio-ra, la vicària, la clavària, la depositària i la procurado-ra són elegides per tota la comunitat, en votació se-creta; les altres són designades per la priora. Alguns oficis més senzills —lectores, servidores de taula, lu-cernària (3), campanera...— són exercits per les mon-ges en torns setmanals, de diumenge a dissabte. Hi ha també dos oficis vitalicis, el de cantora i el d'orga-nista.

El monestir és com un poblet rural, autàrquic i dotat dels elements indispensables per a la vida d'un diminut municipi. Té, en petit, carrers, places i jardins; església, casa comunal (la casa del Capítol o sala capitular) i cementeri; instal·lacions culturals (arxiu i biblioteca), centre educatiu (la casa de les no-vícies o Noviciat) i centre de salut (la infermeria); abastiment d'aigües en cisternes, pou i aljub; ma-gatzems, forn i rentador públic; terra de conreu col·lectiu i parcel·les de conreu individual. Les cel·les són petits apartaments amb reduïts espais: saleta, alcova, cuina, terrat i una dependència superior, que les monges anomenen «s'altet», cambra d'oració i de treball a on s'hi puja des de la saleta per una escala de caragol. Les cel·les es distingeixen pel nom de la seva estadana: ca sor Catalina, ca sor Sebastiana... No li manca al poblet la seva toponímia peculiar: Ses Naies (1543), Es Campet (1546), Sa Placeta del Cor (1558), Es Caragol (1560), Es Muntant (1591), Es Porxo del Rei (1647), Sa Finestra de la Creu (1654), Es Celleret (1753), Sa Finestra trencada, Es Clot des Torn... (4).

El que ara ens interessa més concretament d'a-quest petit poble són les Oficines, dites també «les cases dels oficis» (1485, Constitucions). Són les obra-

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY

Hort del monestir de Jerònimes de Ciutat, des del qual es veuen les cel·les de les monges amb els seus «altets».

dors del poble, les dependències del monestir destinades a les diverses tasques de les monges, si bé alguns oficis no tenen oficina pròpia i l'encarregada fa el treball a la seva cel·la.

A mitjan matí d'aquest dia qualsevol de 15.. són hores de feina i el monestir sembla desert, però a oficines i altets les monges s'afanyen en els seus quefers.

OFICIS DE GOVERN I D'ADMINISTRACIÓ

L'ofici de governar el monestir correspon a la *priora*, assistida per la *vicària* i les *conselleres*. La tasca de la *priora* consisteix a mantenir l'observança monàstica, vetlar pel bé espiritual i material de les monges, dirigir la vida i el treball comunitaris, conservar i renovar, o ampliar si cal, les construccions del monestir, administrar els béns temporals, i mantenir les relacions exteriors amb el bisbe, el confessor, el capellà, el notari, l'advocat, el metge, i amb totes les persones que tracten amb el monestir. Molta tasca per una persona amb vocació a la vida retirada i contemplativa.

La *vicària* és el braç dret de la *priora* i l'aida en tot allò que aquesta li confia. Té a més una tasca peculiar: disposar la «Taula dels Oficis», post artísticament decorada, penjada a un dels llocs de més trànsit

del monestir, on consten els oficis que exerceixen les monges en torns setmanals, amb els noms d'aquelles que se n'encarreguen la setmana en curs. Els oficis estan inscrits directament sobre la taula, i tenen al costat uns buits on es col·loquen unes postetes amb el nom de les monges. La *vicària* du cada dissabte al refetor, a l'hora de dinar, la «taula», ordenada per a la setmana següent; en acabar l'àpat, la lectora de torn, posant-se dreta, llegeix la «taula» a la comunitat.

Un altre bon auxili per a la *priora* són les *conselleres* (1536), un grup de tres monges, elegides per la comunitat entre «les més antigues i discretes», amb les quals s'aconsella la *priora* abans de prendre decisions importants, i en casos dubtosos o compromesos.

Per a les diligències fora del monestir la *priora* compta amb els *protectors* (1504), dues persones rellevants que amb la seva assessoria i les seves gestions ajuden a resoldre els assumptes difícils o complexos i a recaptar socors en èpoques de penúria (5).

Ja en el segle present, fou instituit l'ofici de *secretària* per portar les tasques burocràtiques del monestir.

A l'administració del patrimoni del monestir i a la comptabilitat d'entrades i eixides, hi estan dedica-

des *la clavària* i *la procuradora*. Per la recaptació de censals i altres rendes i per les compres i pagaments, se serveixen del procurador (1504) que porta el seu llibre de cobrances i liquida amb la clavària quatre vegades a l'any: per Sant Miquel, per Nadal, per Nostra Dona de març i per Sant Joan.

La clavària rep i anota en el llibre de Clavariat les quantitats rebudes del procurador i altres ingressos i els guarda en l'arca comuna, una caixa tancada amb dues claus, de les quals ella en reté una —d'aquí li ve el nom de «clavària»—, i l'altra resta en poder de la priora. Unes tres o quatre vegades per mes transfeireix a la procuradora una quantitat, variable segons les necessitats del moment, per a les despeses de la casa (6).

La procuradora du també el seu llibre en el qual anota com ingressos les quantitats rebudes de la clavària, i en concepte de sortides apunta totes les despeses que fa pel seu ofici (7). És una de les monges que atenyen més responsabilitats: agençar tot allò que es necessita per a l'alimentació i el vestuari de les monges, proveir les diverses oficines de tot el que sigui necessari, ordenar els menjars diaris de la comunitat, atendre les reparacions de l'edifici i els adobs de mobles, ormeigs i utensilis de tota casta, «procurar» que tot sigui sempre a punt, requerint els serveis del picapedrer, del fuster, del ferrer, del llanterner o de qualsevol altre menestral, i dels nombrosos proveïdors: de blat, llegums, hortalisses, arròs, carn, peix, arengades (1545), formatge, oli, vi, llenya, carbó...; sempre mirant per l'estalvi i la bona economia, comprant en el moment més oportú i en les quantitats més ajustades perquè no manqui res ni es tudi res tampoc. És la veritable «mestressa de casa» del monestir.

Els queviures comprats s'estiben en els respectius magatzems: el rebost, la casa del blat (1543) o botiga del forment (1590), la casa de les olives (1644), la casa de les ametles, el celler gran (1644), el celleret (1753)...

ALTRES OFICIS QUALIFICATS

Un ofici primordial per a mantenir l'espiritualitat, la tradició i l'estil de vida de la comunitat jerònima és el de *la mestra de novícies*. Les al·lotes aspirants a monges són admeses, per votació de tota la comunitat, a un any de formació i habiten un recinte aïllat de la resta del monestir, la «casa de les novícies» (1519) o «noviciat» (1686), i amb elles conviu la mestra, responsable de la seva iniciació en la vida monàstica.

La sagristana té un ample camp de treball: la seva oficina és la sagristia interior, dins l'àmbit del monestir, on hi guarda i hi prepara tot el que s'empra habitualment per al culte; compta també amb la «casa dels ciris» (1544) per a tenir-hi la cera. Missió seva és la neteja i ornamentació de l'església, la cura del «combregador» (1663) on acudeixen les monges per rebre l'eucaristia a través d'una grasa, la conservació dels «oratoris» (1630) o tribunes del temple on

es custodien els reliquiariis, vasos sagrats i altres objectes litúrgics, i l'atenció de la sagristia exterior utilitzada pel capellà (1485) i l'escolà (1532) del monestir. Du l'administració i la comptabilitat de les entrades i eixides per al culte (1701), que es mantenen separades de les del monestir; al final del trienni, si hi ha superàvit, sufraga algun objecte nou per l'església.

L'ocupació peculiar d'una comunitat monàstica és l'Ofici diví, o Litúrgia de les Hores: a primera hora del matí l'Ofici de Prima i la Missa conventual, a migdia els Oficis de Tèrcia i Sexta. a primera hora de la tarda l'Ofici de Nona, a posta de sol el de Vespres, i abans de colgar-se les monges l'Ofici de Completes; a mitjanit s'aixequen per cantar els Oficis de Matines i Laudes (8). Totes aquestes celebracions i altres actes de devoció, a més d'espais de pregària personal, es fan en el cor de l'església que és, per això, un àmbit privilegiat de la vida comunitària. *La corera* és la monja que té càrrec del manteniment del cor (neteja, ornamentació, enllumenat); l'assaig i la bona execució del cant són confiats a *la cantora* i *l'organista*. L'assignació de les lectures que es fan en el cor, la disposició de les lectures en el refector, l'esmena de les equivocacions de la comunitat en les parts pertinents a l'Ofici del dia, i la correcció de les errades de les lectores en el cor i en el refector, són tasques de *la correctora*.

Hi ha dos oficis que atenyen el camp de la cultura: el d'*arxivera* i el de *biblioteària* (9).

La portera i *la tornera* són les qui mantenen les relacions de la comunitat amb el món exterior i preserven el règim de clausura del monestir. Les comunicacions es fan habitualment pel torn, tambor de fusta giratori entre el recinte interior i la porteria, que permet parlar i traspasar objectes sense que puguin veure's les persones que es comuniquen. Per introduir o treure fardells voluminosos que no passen pel torn, s'usa una cambra, anomenada «entreportes», amb dos portals, un que dóna a la porteria i l'altre a l'interior del monestir: oberta la porta exterior, s'entren els fardells dins la cambra, i tancada aquesta porta, s'obre la interior perquè les monges passin a recollir allò que els han portat.

Les visites es reben en el «parlador» (1546), sala formada per dos compartiments, separats per dues grases o reixes de ferro, col·locades a la distància d'un pam una de l'altra, cobertes amb un vel per la part interior; és permès retirar el vel quan es tracta de pares o germans (10).

Per a les gestions fora del monestir, la portera i la tornera es valen del donat o la donada (1511), persona —o matrimoni— que viu a una casa del monestir, davant la porteria; pot ser cridada amb una campaneta, situada a un finestró del convent, que es toca des de dins la clausura.

La robera té per ofici tenir cura de la «roberia» (1545) on està depositada tota la roba del monestir, tant la d'ús personal com la d'ús comunitari. A uns grans armaris hi ha prestatges, un per a cada monja amb el seu adrès particular, i altres amb el parament

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY

comú de la casa. La robera cus, sargeix i planxa, emmagatzema i distribueix, procurant que no falti a cap monja res del que necessita, renovant les peces que envelleixen i ajustant les existències a les necessitats de la comunitat.

La infermeria (1519) consta d'algunes cel·les per a les malaltes, sala de cures amb armari-apotecaria fornit de l'instrumental i els medicaments més usuals, i una petita cuina amb tot el parament necessari on *la infermera* prepara els aliments per a les hospitalitzades. El monestir compta amb metge (1536) i cirurgià (1680) propis, i es proveeix, a espera, de medicines (i de cera i espícies) a una mateixa apotecaria (1538), amb la qual passa comptes al final de cada trienni; per la segona meitat del segle XVI les despeses triennals per a medicaments són d'unes 100 lliures. En els llibres de la procuradora s'hi troben sovint despeses per a plantes medicinals —diadragant (tragacant, 1538), flor de camamilla, gotzema i sora (1547), manus christi (peus de crist, 1631)— i per a remeis —letovara (electuari, 1485), mel per ajudes (1713), i neu, traginada des de les «cases de neu» de la Serra (1694)—.

MONGES D'OBEDIÈNCIA

Tal com els ordes religiosos masculins tenen els religiosos preveres dedicats primordialment al ministeri i a l'acció pastoral, i els religiosos llecs o germans dedicats sobretot als quefers materials, també els ordes monàstics femenins tenen les anomenades «monges de Cor», l'ocupació principal de les quals és la divina lloança en la Litúrgia de les Hores, sense que per això deixin de dedicar al treball el temps que els queda lliure, i les «monges legues» (1576) o «monges d'obediència» (1722), que no participen en els oficis corals i executen la major part dels treballs materials del monestir (11).

La «casa de la cuina» (1553) dóna feina tot el sant dia a algunes *cuineres*, sobretot en l'època en què el monestir arriba a comptar amb 72 monges (1652); *la refetorera* és l'encarregada del refetor (1622) i li correspon posar i llevar taula i servir, amb altres monges, la comunitat; *les bugaderes* treballen en la «casa de la bugada» (1539) on no hi falta la foganya, la caldera i tres grans cossis que es poden emprar simultàniament perquè els seus desaignaments estan connectats amb la caldera per una mateixa canaleta, tres piques amples i fondes, i un bon nombre de piques més petites en les quals les monges poden rentar al seu arbitri peces de roba d'ús personal; a la «casa del forn» (1546) o «casa del pa» (1700), amb pastador (1541), tovador, forn (1516) i llenyer, tenen feina de cap a cap de setmana *la fornera*, *les pastadores* i, més que ningú, *les rebosteres*.

Una pasterada diària, i no petita, han de fer les pastadores per abastar la nombrosa comunitat; i les

Baix-relleu de Sant Jeroni (s. XVI) sobre la porteria del monestir

rebosteres despleguen les seves arts de pastisseria per fer congrets (1722), bescuit (1728), casques, xucadors i rostilles (1732), esses (1761), melindres (1770), coques de pasta reial, i sobretot els madritxos (1723), pastís característic del monestir de Santa Elisabet. Amb tota aquesta pastisseria es poden delitar les monges en les festes majors, però majorment, a més d'obsequiar persones amb qui es tenen obligacions, es compleixen encàrrecs i se satisfà la demanda dels qui acudeixen al torn, resultant una bona font de recursos pel monestir (12).

Un altre espai on no s'acaba mai la feina és l'hort, integrat per dues peces de terra, Es Campet i S'Hortet, limitades a la part exterior per la «tàpia de l'hort» (1576) i la «tàpia de Santa Fe» (1657). Hi ha arbres fruitals de moltes castes, una vella olivera, un fasser que dóna palmes pel Diumenge del Ram (1549), i un emparrat que cobreix un llarg caminal. Una part de l'hort és destinada a jardí, i a la resta les *hortolanes* hi conren hortallissa. En mig de l'hort hi ha un pou, amb una sínia (1534), un giny (1544) i un safareig (1553), i pels costats, un estable amb una bístia (1537), un molí de sang (1538), un galliner (1542) a càrrec de la *gallinera*, i la «casa dels porcs» (1547) o «casa dels tossinos» (1742), on són engreixats aquests animals per a les matances conventuals que es fan sempre la setmana després dels Reis (1536).

Encara queda espai perquè cada monja pugui tenir la seva pastera per cultivar-hi, els moments de repòs o recreació, el seu minúscul jardinet.

ALTRES TREBALLS

Quan una monja no té feina pendent a la seva oficina i la priora el matí després del berenar no li n'ha assignada cap, o quan ha acabat la que tenia encarregada, es retira a la seva cel·la, puja a l'altet i emprèn la tasca que té sempre a mà per omplir les estones lliures, fent quelcom útil per a la comunitat,

o treballs encomanats al monestir, o articles manufacturats per vendre a mercaders.

L'ocupació més generalitzada entre les monges és la de filar; no hi ha cap altet sense una filosa i un fus; filen estam, lli, cànnyem, llana, estopa... També cusen, sargeixen, broden, fan randa i labors de pasamaneria, emmidonen i tavellen camis i roquets, confeccionen o adoben ornaments litúrgics, munten rosaris, fabriquen instruments de penitència... En els llibres de la clavària es troben sovint quantitats rebudes pel treball de les monges (13).

Així han passat en el monestir de Santa Elisabet els dies, els anys i els segles. L'any 1896 les monges, reunides capitularment, determinaren edificar una «sala de labor» en la qual poguessin treballar totes plegades. Devuit anys després, el 30 de gener de 1914 estrenaren la nova sala. El 7 d'octubre de 1937, en un bombardeig de la Ciutat, quedà derruïda, com també la sala capitular i la infermeria. Fou novament edificada a un altre indret del monestir.

Des de les tres fundadores fins a la darrera professora s'han succeït 525 monges. Avui són dotze les que formen la comunitat. En mantenen els oficis de priora, vicària, secretària, procuradora, mestra de novícies, sagristana, corera, robera, infermera i cuinera. L'horari de treball és el mateix que al segle XVI. Les monges que no tenen treball a les respectives oficines es reuneixen cada matí, després de beure, a la sala de labor. Tenen un taller d'ornaments litúrgics i a més treballen en la pàtina de pells repusades per compte d'una empresa particular. A migdia suspensen el treball per cantar l'Ofici de Sexta, dinar, i fruit d'un temps de descans. A la tarda, després de l'Ofici de Nona, tornen a la sala de labor i reprenen la tasca...

A les sis i mitja la campana conventual les avisa per deixar el treball. Un quart d'hora després la mateixa campana les convoca al cor per l'Ofici de Vespres. I la comunitat reunida canta, amb el cos cansat i l'esperit gojós (14):

*La tarda se'n va a jóc
i les campanes resen.
Alcem amb tot el món
el cant de vespres.
Deixem per a demà
la tasca no acomplerta...*

JOSEP ESTELRICH I COSTA

NOTES

(1) Totes les informacions, si no s'indica altra cosa, procedeixen de fonts documentals de l'Arxiu del Monestir de Santa Elisabet (AMSE) o de fonts orals de la comunitat actual. Per no multiplicar, fastigosament per al lector, les notes amb referències documentals, ens limitarem a indicar en el text l'any en què hem trobat per primera vegada la informació respectiva.

(2) És ben possible que part d'aquests oficis existissin abans de la data indicada, si no com ofici assignat a una monja, almanco com treball que es faria per torn.

(3) L'encarregada de preparar, encendre i apagar l'enllumenat públic i de cridar les monges una per una a mitjanit i al matí, mentre encén el llum de cada cel·la.

(4) Tots aquests topònims són encara vius i usats per les monges d'avui.

(5) Els dos primers protectors (1504-1512) foren els magnífics mossens Berenguer de Montornes i Joan Descós (AMSE, 31.1, f. 3), i els darrers de què tenim notícia (1743), don Ramon de Vilalonga i don Diego de Costa (Ib., f. 132v).

(6) El bisbe don Tomàs de Rocamora instituí l'any 1650 l'ofici de *clavària segona*, anomenada posteriorment *depositària*, que tenia una tercera clau de l'arca comuna, intervenia en les transferències de la clavària a la procuradora i portava el seu propi llibre, que resultava un duplicat de les eixides de la clavària i les entrades de la procuradora. Les monges no devien estar molt convençudes de la utilitat d'aquest ofici: cada vegada que deixen constància de la seva elecció, afegeixen amb una certa ironia: «per mandato de Mon Senyor Illm.».

(7) Els llibres de Procura són la més rica font d'informació sobre la vida quotidiana del monestir.

(8) Els mesos d'estiu, perquè la nit era més curta, els Oficis de Matines i Laudes se celebraven en començar a fosquejar (1667). Fa una trentena d'anys, quan la comunitat havia minvat notablement i els treballs del monestir pesaven més damunt les que quedaven, es va deixar la pràctica d'aixecar-se a mitjanit, passant aquests oficis a primera hora del matí.

(9) Cal dir que és admirable l'esment i l'eficàcia amb què han complert el seu ofici tota una successió d'arxiveres, gràcies a les quals avui podem conèixer fil per randa la història i la vida quotidiana de la comunitat.

(10) Aquestes normes establertes per evitar que les monges poguessin ser vistes, foren suprimides en les Constitucions redactades després del Concili Vaticà II, segons l'esperit conciliar (1965). El costum deixà, emperò, unes expressions usades encara avui en dia per les monges. En lloc de dir, com és habitual, «feia temps que no ens vèiem» o «fins que ens tornem a veure», solen dir «feia temps que no ens sentíem», «fins que ens tornem a sentir».

(11) Aquesta distinció quedà extingida per decisió unànime de la comunitat en sessió capitular, l'any 1968. Avui totes les monges de la comunitat prenen part en els actes corals i es repar- teixen entre totes els quefers materials.

(12) *Obsequis*: «9 s. per lo que se ha gastat per fer cocas per los Col·legials [de la Sapiència] qui portaren las astas a la Processó [del Corpus de l'església del Socors], 1 ll. 8 s. per lo que se ha gastat per enviar a los Pares del Socós, 6 s. per sucre i ous per fer cascas i bescuit per los Cavelllets, 13 s. per fer casques per enviar al Sr. Dr. Oliver [metge del monestir] per la missa nova de son fill» (1752, AMSE, 66.48, f. 3). *Encàrregs*: «2 ll. 5 s. 6, per sucre i ous per fer bescuit i madixos [sic] per el Rector de Bunyola» (1723, AMSE, 66.40, f. 18). «Tres ll. 5 s. i 6 diners a la Mare Sor Priedis Suau del Convent de Sant Jeroni per lo que ha hagut de menester, així de ous, sucre et als. per fer bescuit, cascas, xucladors, rostilles etc. per la dita Visita del Sr. Bisbe (1732. Arxiu del Santuari de Lluc, Prts/Ps 97, fol. 39. Dada facilitada pel P. Rafel Juan, m.SS.CC., al cel sia). *Venda al torn*: «Tinc rebut de la mare priora tres centes lliures de la ganància ... [de les quals] se donaren tres lliures a quiscuna de las dos [monges] que treballaven lo de la ganància ... tres lliures a la tornera qui cuidava de comprar i vendre lo de dita ganància...» (1722, AMSE, 65.47, f. 42). «Tinc rebut de la R. M. priora 400 ll. de la ganància del bescuit» (1728, AMSE, 65.48, f. 25v).

(13) «Rebí 4 ll. de fil prim que la mare sor Margarita havie filat» (1536, AMSE, 65.3, f. 40). «Rebí 4 ll. de 4 hunses de fil que venérem al Sr. Regent» (1536, Ib., f. 7 v.). «Rebí 28 sous de tellar e cosir un pali ab sa flocadura per Ntra. Dona del Olivar» (1538, Ib., f. 11). «Rebí un ducat del canonge Campfullós per lo fres que li han adobat» (1539, Ib., f. 17). «Rebí 5 ducats dels carnicés per dos rodes los avem fetas y los vestiments que'ls avem adobats» (1543, Ib., f. 26). «Rebí 36 sous de mos. Bartomeu Jaume per una casulla li an dobade» (1544, Ib., f. 26v). «Rebí 6 ll. 10 s. de la sra. Prudència Santa Cília per 7 barres d'or li avem fetas y més nos ha donades 4 q^a xexa a reho de 20 sous per la dita fayne» (1546, Ib., f. 33v). «Rebí 5 ll. 12 s. de les palmes del custos de la Seu» (1619, AMSE, 65.19, f. 79v). «Rebí 18 ll. i 8 s. dels deu mesos que sor Praxedis Vaquera va esser priora les quals són de estam que envià a fora Mallorca» (1636, AMSE, 65.24, f. 14v).

(14) Litúrgia de les Hores (Versió per a les diòcesis de parla catalana). Himne de Vespres.

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY**Sobre la vida quotidiana
durant la guerra civil (1936-1939)****Els mallorquins refugiats a Vic**

per David Ginard Pèron

Com a contribució a l'estudi de la vida quotidiana a la zona republicana durant la guerra civil i complementant altres estudis —ja publicats o d'imminent aparició— sobre aspectes diversos de la Mallorca resistent durant la guerra i el primer franquisme (1), em plau de presentar ara unes primeres notes sobre les peripècies del nombrós grup de mallorquins que el 18 de juliol del 36 embarcaren cap a Barcelona per a participar a l'Olimpíada Popular que s'havia de celebrar a aquesta ciutat (2), els quals varen ser sorpresos els primers dies del conflicte a la capital catalana, allunyats dels seus familiars i amics i mancats per complet de mitjans per a sobreviure. És conegut que entre aquests expedicionaris s'hi trobaren nombrosos destacats militants esquerrans mallorquins, per als qui la travessia representà alliberar-se de la mort o dels anys de presó que molt probablement els hagués correspost en cas d'haver quedat a Mallorca. Alguns d'ells tingueren durant la guerra una actuació important al costat de la causa republicana, o bé com a combatents de l'exèrcit governamental (3), o bé militant a les organitzacions polítiques del Front Popular (4).

Però dins la tràgica història dels refugiats mallorquins a Catalunya, pens que no cal oblidar el cas de les dotzenes de persones —la majoria infants i dones— que foren ateses per la Generalitat i passaren la major part dels tres anys de guerra allotjats al convent «Pare Coll» situat a la petita ciutat de Vic. Dins les fonts impreses mallorquines, la principal notícia que coneixem sobre aquests refugiats és una breu nota apareguda el 10 de setembre de 1937 al butlletí «Mallorca Nova», la qual deixa entreveure l'existència aleshores d'alguns problemes en quant a les condicions de vida al refugi (5). Com a contrast d'aquest document, volem donar a conèixer en aquest article, un resum d'una llarga entrevista mantinguda el passat 6 de juliol amb una d'aquestes antigues refugiades mallorquines, la senyora Aina Perelló Tomàs (6). Aina Perelló —que aleshores comptava amb tretze anys d'edat— formava part de l'Orfeó d'Esquerra Republicana que havia d'actuar a

Grup d'al·lotes mallorquines refugiades a Vic, l'estiu del 37. D'esquerra a dreta: Irene, Catalina, Esperança Serra, Joana Serra, Joana Serra, Teresa Fores, i Aina Perelló i Tomàs.

l'Olimpíada i el 18 de juliol s'embarcà al «Ciudad de Barcelona» amb la intenció de gaudir d'uns pocs dies de vacances que es convertiren en dos anys i mig llargs de separació de la seva família.

CONVERSA AMB AINA PERELLÓ I TOMÀS

Jo formava part de la Coral d'Esquerra Republicana, que havíem d'anar a cantar a la inauguració de l'Olimpiada. No érem els únics; n'hi havia devers set o vuit d'orfeons, que estaven a la Casa del Poble: l'Orfeo dels socialistes, el dels comunistes, un de la Vileta... perquè a part hi havia a la nostra expedició futbolistes, boxeadors, boleros... Ja feia temps, que se deia d'anar allà, i tres dies abans d'anar-mos-en cap a Barcelona varen dir que les coses no estaven molt bé i ho varen suspendre, que per cert mos va fer una ràbia horrorosa. Però el dia mateix de partir, el 18 de juliol, mos digueren que s'havia calmat i partírem cap allà (7). Però després resultà que s'aixecaren i a noltros mos va agafar en mig.

Arribàrem el 19 a Barcelona i el pràctic mos va dir que els militars s'havien aixecat i que no podíem atracar. Vàrem estar tot lo dia allà i a les set del vespre tornàrem a venir cap a Mallorca i quan vàrem esser a Sa Dragonera varen telegrafiar que no atracàssim, perquè hi havia ametralladores al port que esperaven la gent de l'Olimpiada. I el capità se volia fer el beneit, però el telegrafista se veu que era d'esquerres i va avisar i els polítics republicans que hi havia al vaixell varen anar amb pistola en mà al capità perquè tornàs a Barcelona.

A Barcelona tampoc vàrem poder desembarcar i l'horabaixa partírem cap a Tarragona, on vàrem estar tres dies i vàrem veure com els milicians pegaven foc a les esglésies. Tornàrem a Barcelona i vàrem estar un mes dins el vaixell, a davant l'estàtua d'en Colom, que mos duien el ranxo. Fins que un dia vengué un cotxo de guàrdia d'assalt i mos dugueren a l'Hotel Ritz i després a Sarrià, al convent dels Salesians, a les darreries d'agost.

A Sarrià hi havia homes, nins, dones... en total érem nou-cents olímpics mallorquins, perquè quasi tots anàrem allà menys uns quants que tenien família a Barcelona. Era un col·legi de frares, però els frares i els nins havien fugit; estava tot molt brut, ple de xinxes i dormíem en terra. El menjar el feien les mallorquines mateixes. Hi havia uns milicians que mos feien guàrdia els vespres amb el fusell al coll. Per cert, que un dia a les cinc del matí vàrem sentir un renou i eren els mallorquins que havien anat al desembarcament de Porto Cristo, que s'havien retirat. I això que quan partiren tothom els deia: «Quan arribis a Palma, dóna records a ca nostra»; se pensaven que seria arribar i «besar el santo». A aquest convent varen posar uns tallers de material de guerra i devers gener del 37 mos tragueren i mos dugueren cap a Vic (8).

A Vic mos instal·laren al convent del Pare Coll. Era un edifici preciós i mos tractaven molt bé. Dormíem en llits a unes saletes, deu dins cada sala, i fins al darrer any teníem calefacció i tot. Menjàvem molt bé, tres vegades cada dia i se cuidaven de noltros uns empleats de la Generalitat.

Allà érem pentura vint i vint-i-cinc al·lots en edat escolar i al cap d'un temps un mestre d'escola

que venia amb noltros va dir que era una pena que perdéssim el temps d'aquesta manera i vàrem començar a rebre classe. Però res, era més «catxondeo» que classe, aquell pobre home ho va haver de deixar per impossible; total, que no vàrem aprendre res i vàrem perdre els tres millors anys pels estudis, jo quan vaig tornar a Mallorca ja tenia setze o desset anys i me vaig posar tot d'una a fer feina. Els al·lots allà mos passàvem tot lo dia jugant i sempre reïem, noltros... jo veia dones que tenien trenta-cinc o quaranta anys i que ploraven, i jo me demanava «per què ploren, aquestes?». No mos preocupàvem per res, els dissabtes i els diumenges hi havia un ballet i anàvem a ballar, les mallorquines érem les «ames» de Vic... les al·lotes d'allà no mos podien veure!

Al principi érem molts, però tot d'una va començar a sortir gent d'allà que se n'anaren cap a Barcelona: quasi tots els homes, famílies... que anaven a fer feina a les fàbriques, els donaven una habitació a un altre convent que se deia La Mercè, que estava tot cremat. A més, començaren a cridar quintes i se'n dugueren a tots els al·lots joves, que del nostre orfeo en moriren dos al front. A Vic no hi havia molta possibilitat de fer feina, les nines mos posàrem a fer tendes de campanya, que mos donaven deu pessetes per cada tenda i hi havia un parell d'homes que feien de jornalers, però molt pocs.

A Barcelona hi havia la casa mallorquina socialista, on anàvem qualque vegada. Podies estar allà, però poc més, no t'atenien en res ni per menjar ni per dormir ni per res. N'Ignasi Ferretjans, quan va fugir de Mallorca va venir un dia a Vic. Mos va xerrar i mos va explicar lo que passava a Mallorca, que de nit anaven a cercar la gent i la mataven; a una li va dir que el seu home era tancat a Can Mir i a n'Esperança Serra li va dir que havien mort son pare. La veritat és que lo únic que va fer va esser posar de molt mal humor a molta de gent, perquè hi havia molts que encara ignoraven les coses. Un altre dia també va venir la dona d'en Darder, el batle de Palma, i la seva filla, que tot d'una se n'anaren cap a França (9).

Jo tenia la mare i dos germans a Palma i per comunicar-mos escrivíem cartes a través de la Creu Rotja, però res... eren unes fulles que deien «estoy bien» o «besos», i estaven molt de temps a arribar, perquè havien de passar per Ginebra.

Els mallorquins vàrem esser els primers refugiats que hi va haver a Vic, però després començaren a evacuar i n'arribaren d'Extremadura i del nord. Amb aquests d'Extremadura eren uns quadres terribles, arribaven en camions que se'n duïen les mares a un lloc i els infants a un altre i veies les mares que estaven desesperades perquè no trobaven els nins... i que a lo millor no els han tornat a trobar mai! I els vespres escoltàvem la ràdio dels nacionals, on parlava en Queipo de Llano, que jo crec que anava barrant aquest home, i deia: «Y ahora, todos los refugiados se van a Barcelona. Y cuando nosotros entremos en Barcelona, ¿qué haremos?». I cantava: «En el fondo del mar, matarile, ríle, ríle...». Quin porvenir mos espera!, dèiem noltros.

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY

El darrer any, les coses se començaren a posar pitjor; no teníem tant de menjar ni calefacció; tot era a base de patata bollida, mongetes i ciurons. Jo me'n vaig anar a viure amb una família de Vic. Fins i tot, al final hi hagué uns bombardeigs, en què hi hagué dues morts de gent de Vic.

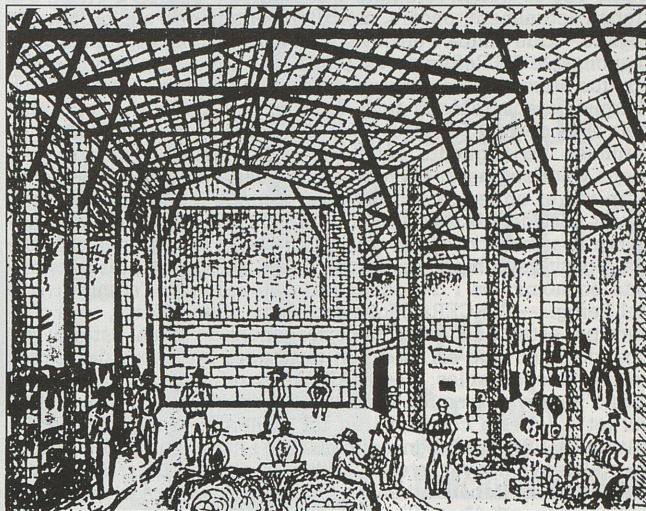
Quan varen començar a avançar els nacionals, molta de gent va passar la frontera: tots els del nord i també alguns mallorquins; dels que hi havia a la residència pentura quinze o setze mallorquines partiren cap a França; me'n record de la família d'un fill d'en Llorenç Bisbal —que havia estat batle de Palma— i de la família Fores, que eren uns que el pare era maquinista del tren i estava tancat a Can Mir i el «canjearen» amb uns presos polítics nacionals i va venir a Vic i tot d'una va partir amb la dona i la filla, perquè li varen dir que si el tornaven a agafar ja no el tancaríen, sinó que el matarien.

Vic era un poble molt catòlic i molt de dretes; als refugiats mos tenien com a «bitxos rars», se veu que pensaven que no érem dels seus. El dia que arribaren els nacionals, la gent de Vic estava molt contenta, els cafès estaven plens i va començar a sortir gent que estava amagada. L'endemà demati, vaig anar un moment al covent a recollir un cofre que tenia amb roba que enviaven dels Estats Units pels refugiats, i vaig veure que estava tot buit i hi havia abaix les nenes mallorquines que havien quedat. I me varen contar que quan entraren els moros va ésser terrible, les havien volgudes violar i si se varen salvar va ésser gràcies que hi havia soldats espanyols que les defensaren.

Era a principis de febrer —encara no havia caigut Maó ni Madrid— quan vàrem sortir els mallorquins que quedàvem a Vic cap a Mallorca; érem devers trenta, quasi tot dones, només hi havia dos homes: mestre Andreu «Es Colomista», que vivia per Santa Catalina, i el seu fill. Vàrem estar tres dies a l'estació del nord de Barcelona, i el vaixell no sortia. Mos varen fer anar a declarar a la policia i mos varen demanar animalades, que si els rotjos mos havien violades, que si havien fet que ens venéssim... I jo vaig dir la veritat, que m'havien tractat molt bé i que l'únic que quasi m'havia violat era un moro que m'havia robat un rellotge a Vic. Vàrem sortir amb el primer vaixell que va anar cap a Mallorca, un d'aquests de càrrega, que per cert va ésser horrible: amb un temporal, vomitant, ple de polls...

Quan vaig arribar a Mallorca, me'n record que no se passava gana; vaig venir i mumare m'inflà amb costelles. Però al cap d'uns quants mesos tot se va estancar, va venir el racionament i mos varen començar a donar pa d'aquell de blat de les Índies, que no se podia menjar de lo dolent que era. Aquí a Mallorca, l'any 40 i el 41 i el 42 va ésser gros, vaig passar tota la fam que no havia passat durant la guerra.

DAVID GINARD PÈRON
Llicenciat en Història

Dibuix idealitzat de la presó de Can Mir, per Joan Cortès «Bibi», durant la guerra civil.

NOTES

(1) Vegeu els meus treballs «La lògia maçònica "Pitàgoras 20" i la guerra civil a Mallorca», estudi introductor a les memòries de Josep Pons Bestard «Memòria de Mallorca, 1936», Editorial El Tall, Palma, 1990; «Centres de reclusió a la Mallorca en guerra (1936-1939)», a Randa XXVIII (1990) i «Sobre la clandestinitat a Mallorca durant els anys quaranta. Conversa amb Gabriel Juan Mas», El Mirall (setembre 1990). El present article forma part d'un conjunt de recerques que estic duent a terme gràcies a una ajuda del Centre d'Història Contemporània de Catalunya que dirigeix Josep Benet.

(2) Sobre l'Olimpiada Popular en general, vegeu el recent llibre de Xavier Pujadas i Carles Santacana «L'altra Olimpiada, Barcelona, 36», Barcelona, 1990. Xisca Mesquida ha publicat alguns documents sobre l'expedició mallorquina al breu treball «Informació sobre el vaixell "Ciutat de Barcelona". Que sortí de Palma la nit de dia 18 de juliol de l'any 1936 i el seu destí era Barcelona i el destí dels seus passatgers l'Olimpiada Popular», Palma, 1990. Cal tenir en compte igualment les entrevistes realitzades al metal·lúrgic Miquel Rigo —un dels participants a l'expedició— per Jean Schalchamp («Mallorca any 1936. D'una illa hom no en pot fugir», Palma, 1981, pp. 66-73) i Llorenç Capellà («Memòria Civil» 18, Balears, 4 de maig de 1986, pp. IV-V).

(3) Sobre la centúria de mallorquins procedents d'aquest grup que participaren l'agost del 36 a l'expedició republicana a Mallorca, cf. Josep Massot i Muntaner: «El desembarcament de Bayo a Mallorca. Agost-setembre de 1936», Montserrat, 1987, p. 73. Voldria destacar el cas del metal·lúrgic català Pere Canals Cambrises, dirigent del PCE illenc durant la República i que anys més tard arribaria a encapçalar l'organització clandestina del PSUC. Fou assassinat cap a l'any 45, segons sembla per un grup de liquidació del propi partit (tractaré de Canals en una propera avinentesa).

(4) Cal destacar en especial el paper desenvolupat per Ignasi Ferretjans i per les publicacions «Suplement de "El Obrero Balear"» —socialista— i «Mallorca Nova» —republicana—.

(5) Pens que val la pena transcriure sencera aquesta notícia, publicada a la p. 6, amb el títol «Pro-refugiats»: «El president del Consell Executiu d'Esquerra Republicana Balear a Catalunya, i el Secretari General i el Secretari d'Administració del Grup Mallorca (S.R.I.) adreçaren a l'Honorable Conseller de Governació i Assistència Social de la Generalitat de Catalunya, amb data 27 de juliol darrer, la comunicació que transcrivim a continuació, i de la qual en foren trameses sengles còpies a l'Alcalde-President del

Consell Municipal de Vic, al Cap de l'Oficina Administrativa d'Atjuts als Refugiats, a Ramon Cos, Responsable del Refugi de Vic i als germans mallorquins que s'hi trobaven refugiats.—"Que el dia 19 prop passat —aniversari de l'arribada a Barcelona dels mallorquins que es troben refugiats a Catalunya— anaren a Vic on s'hi troben actualment, encara, més d'un centenar de mallorquins refugiats.—Que també s'entrevistaren amb el company Ramon Cos, responsable del Refugi de Vic (Via 17, n.º 15).—Que, naturalment, els que subscriuen canvien impressions amb els germans mallorquins respecte de la seva situació, de les seves necessitats i dels seus desitjos; i—Que, en el seu nom i en el nostre propi, us formulen les següents peticions: —PRIMERA—Els nostres germans voldrien passar l'hivern —si la guerra encara dura— en un altre indret on les característiques climàtiques fossin més semblants a les de la nostra Mallorca. —SEGONA—Mentrestant, consideren possible aconseguir una millora en el menjar, d'acord amb el propòsit del company responsable del Refugi i dins les possibilitats econòmiques i d'organització que regeixen l'administració del Refugi. —TERCERA—Molts de refugis usen, encara, roba d'hivern per estar mancats de la corresponent a l'actual estació; per tant desitgen que els hi siguin facilitades les peces de vestir i calçar indispensables; i —QUARTA—Els refugiats mallorquins fa més d'un any que no fan feina. Això produeix en tot refugiat, pel sol fet d'aquesta condició i en tot mallorquí, a més, pel fet de naturalesa, un estat d'encogiment físic i moral que podria evitar-se o almenys minvar, creiem, utilitzant els refugiats, dins o fora del Refugi, en treballs adients a l'edat, sexe i ofici. Així desapareixeria la situació d'esterilitat en que es troben i aportarien —com és la seva voluntat— el seu esforç a la causa que tots defensem.—Barcelona, 27 de juliol del 1937 (signat)". —El «Diari Oficial de la Generalitat de Catalunya» el dia 24 d'agost següent publica un Decret que organitza l'Assistència integral dels refugiats de guerra, en el qual es disposa la creació d'un Comissariat d'Assis-

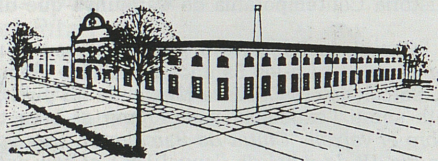
tència als Refugiats. Aquest organisme quedà constituït el dia primer de setembre i en una nota apareguda als diaris, el dia 22, assenyalava les seves intencions, entre les quals hi figuren: "emplaçar els refugiats la millor estada possible a aquells dins les mínimes molèsties per als ciutadans"; "i fer treballar tots els refugiats i refugiades, les forces dels quals ho permetin".—Ens plau de veure recollides i, sobretot, realitzades les suggerències que en nom dels refugiats mallorquins havien estat adreçades al nostre país i amic l'Honorable Conseller de Governació i Assistència Social" (Es refereix naturalment a Antoni M. Sbert).

(6) Aprofit per agrair la seva col·laboració a Aina Perelló, així com a Josep Massot i Francesca Bosch i Josep M. Magrinyà.

(7) Un altre dels participants a l'expedició, l'impressor Sebastià Serrano Caldentey, de 77 anys i membre aleshores del Partit Republicà Democràtic Federal, m'ha donat una informació semblant: «*Noltros aquí eren les dues o les tres del capvespre del dia que havíem de partir cap a l'Olimpiada, i don Pep Gisbernt, que era el líder del nostre partit, mos va reunir al centre federal i mos va dir: "Hi ha una sublevació al Marroc, què feim, mos n'anam cap a Barcelona o no?". I lo que són les coses, per la nostra innocència o per les ganes de partir que teníem, vàrem dir que no, que no seria res i vàrem decidir partir de totes formes*». En canvi, Miquel Rigo explicà a Jean Schalchamp que el dia de la partida «*Ningú de nosaltres no sabia res de les preparacions per la rebel·lió militar que els feixistes estaven preparant en aquell mateix moment*» («*Mallorca, any 1936...*», op. cit., p. 67).

(8) Domingo Perelló, de 83 anys, m'ha explicat que durant la guerra ell treballà juntament amb altres refugiats mallorquins a aquest taller.

(9) Es tracta de Miquela Rovira i d'Emília Darder, les quals abandonaren Palma el vint-i-tres de març del 37 (Entrevista de Llorenç Capellà a Miquela Rovira, *Memòria Civil 52, Balears*, 28 de desembre de 1986, p. V).

FÀBRICA D'ARTICLES DE PELL

guants

bosses

peces de vestit

i marroquineria en general

Gran Via de Colón

Telèfon 50 19 00

INCA

libreria

Jovellanos

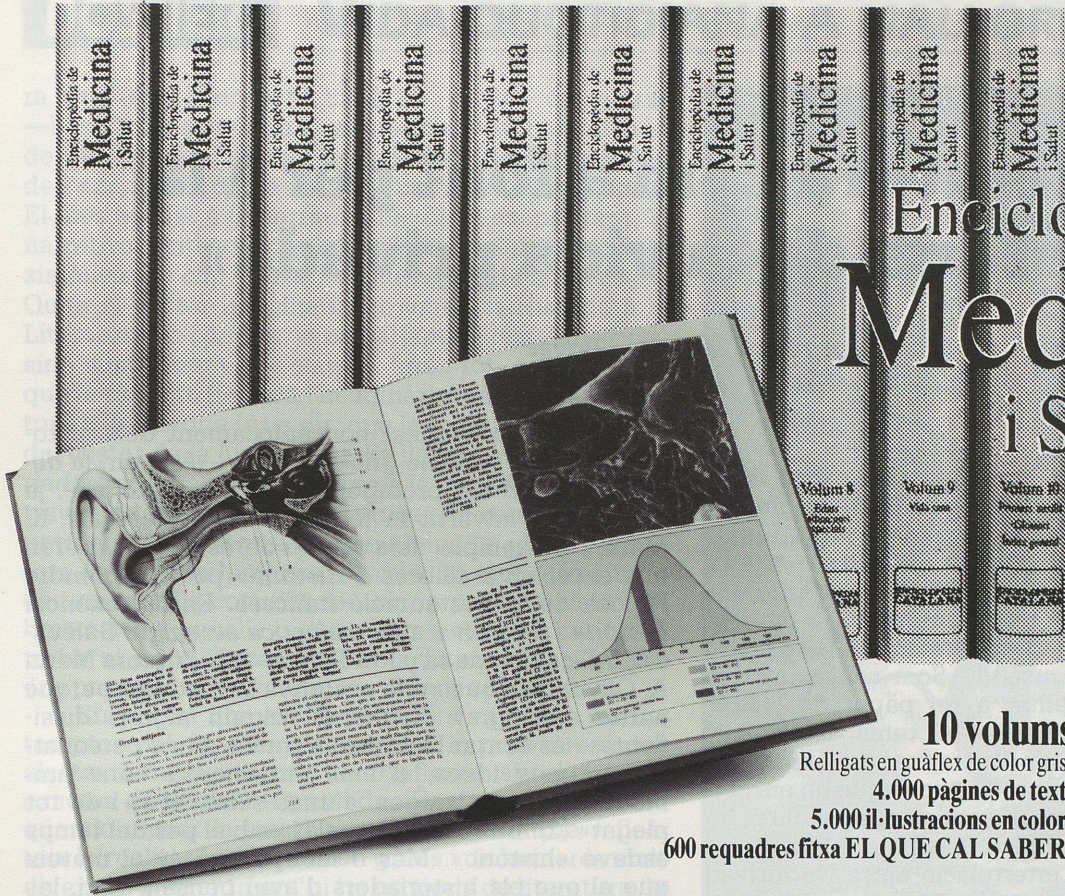
• pósters

làmines

postals...

Jovellanos, 1 Tel. 72 14 66
Ciutat de Mallorca

Enciclopèdia de Medicina i Salut

Per a qui vol conèixer el funcionament del cos i s'interessa per la salut.

10 volums

Relligats en guàflex de color gris.

4.000 pàgines de text.

5.000 il·lustracions en color.

600 requadres fitxa **EL QUE CAL SABER.**

GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA
nova edició

Més de 12.000 pàgines de text.
42.000 il·lustracions, la majoria inèdites i a tot color.
4.500 mapes, plans i fotografies aèries.
255.000 accepcions: 30% de temes catalans, 10% de lexicografia, 60% de temes universals.
Enquadernació luxosa en guàflex i lletres estampades en or.

Estic interessat a rebre més informació sobre les obres marcades amb una X, en condicions especials de subscripció.

GRAN ENCICLOPÈDIA CATALANA

HISTÒRIA NATURAL DELS PAÏSOS CATALANS

CATALUNYA ROMÀNICA

HISTÒRIA ECONÒMICA DE LA CATALUNYA CONTEMPORÀNIA

ENCICLOPÈDIA DE MEDICINA I SALUT

Col·lecció de novel·la A TOT VENT

Nom .....

Adreça .....

població .....

DIGEC, S.A. - Diputació, 250 - Tel. 302 71 18 - 08007 Barcelona

La literatura com a font per a la «Història de la vida privada»

per Pere Rosselló i Bover

1. INTRODUCCIÓ

Abans de parlar de cap aspecte concret de la vida privada dels mallorquins de finals del segle XIX i de començaments del XX reflectit en la literatura de l'època, més concretament en la narrativa —que és el tema que em varen suggerir per a aquest article—, voldria fer una sèrie de reflexions prèvies, motivat tan sols pels problemes que precisament la redacció d'aquest article m'ha suscitat. Som conscient que aquestes notes han reduït a un paper de simple exemple el que havia d'esser el tema del treball. Tanmateix no podia esser d'altra manera si no volia precipitar-me i usurpar unes funcions que no em corresponen. Algunes de les qüestions essencials plantejades per la Teoria de la Literatura (la relació entre literatura i societat, la interrelació entre Narrativa i Història, l'objecte dels estudis literaris... àdhuc el perquè de la literatura) que sempre m'havien semblat més tost «teòriques», han pres un especial relleu en assajar aquest treball.

2. HISTÒRIA O LITERATURA?

Els historiadors, tot defugint la tradició que des d'antic feia dels grans esdeveniments polítics el centre d'interès, dirigeixen ara la seva atenció cap a l'home quotidià, la vida dels sers humans que no han transcendit per cap motiu singular, però que en realitat són els autèntics protagonistes de la Història. L'interès de l'historiador per l'home del carrer fa de les arts i de la cultura popular algunes de les fonts més apreciables. També amb l'aparició de nous mitjans tecnològics (enregistraments vídeo i àudio), que han pres el monopoli a les fonts escrites, i de noves tècniques de recerca (com la Història oral), els estudis històrics han experimentat un canvi important (1). La pintura, la música, el vestit, l'urbanisme, les tradicions folklòriques, la gastronomia, etc. són elements importants per conèixer la vida d'altres temps. Però, d'entre totes aquestes manifestacions humanes, la literatura és potser la que expressa d'una manera més directa la forma de viure i de pensar dels homes de cada època. Per tant, els moderns historiadors veuen que no poden desatendre les fonts literàries si volen conèixer com vivien i com pensaven els nostre antecessors.

Tanmateix, aquest nou enfocament dels historiadors cap a l'«home gris», anònim —és a dir, la *democratització* del protagonisme de la Història—, ja havia estat advertit fa temps pels intel·lectuals. K. Marx, per exemple, deia que les obres de Balzac eren uns excel·lents «llibres d'Història» per comprendre l'època de la Restauració francesa. En la ponència *Història i narrativa: una dialèctica actual* de Galeusca 90 —celebrada fa poc a Palma— l'escriptora Maria A. Oliver deia que «tota narrativa és històrica perquè narrar —malgrat el que en diguin alguns dissidents— és contar històries, a través d'uns personatges, d'unes idees, d'unes situacions, d'uns ambients, d'uns paisatges, d'unes sensacions i de tot plegat» (2). En resum, tot relat amb el pas del temps esdevé «històric». Més o menys això és el mateix que el que els historiadors d'avui pensen. Així, les narracions dels nostres escriptors postmoderns (som conscient que utilís aquest adjectiu amb una frivolitat absoluta), com Quim Monzó o Gabriel Galmés, d'aquí a unes dècades es convertiran en «novel·les històriques», en sentit ampli. Per saber com vivíem als anys 80 i 90, els nostres successors hauran de llegir les seves obres, de la mateixa manera que ara, si volem saber com ho passaren els exiliats catalans després de 1939, podem recórrer a algunes de les novel·les de Xavier Benguerel, Vicenç Riera Llorca o Joaquim Amat-Piniella, per exemple.

La interrelació entre Novel·la i Història és un tema molt tractat, precisament per l'existència de la denominada *novel·la històrica*. Aquesta generalment és una recreació narrativa que parteix d'uns fets i/o d'uns personatges que han existit en el passat amb la finalitat de reinterpretar-los i de popularitzar-los. La novel·la històrica, en sentit estricte, sorgeix de la *Història* (vull dir, de la «Història escrita pels historiadors»), encara que en ella el més important no és l'absoluta fidelitat als fets. Gràficament representariem un vector que va de la Història a la Literatura. En una paraula: tot el contrari del que aquí hem de parlar. La novel·la històrica implica una premissa: la Història coincideix amb la realitat (fins i tot en el cas d'aquelles obres que pretenen desmentir la versió oficial que ens han donat els historiadors), és una literatura «pastada» amb unes veritats que pertanyen a un temps que no és el nostre. Enca-

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY

ra que en la novel·la històrica no tot és veritat —l'escriptor s'inventa i transforma lliurement el món de què parla—, aquest gènere neix de l'acceptació de l'existència d'una veritat (històrica), d'un passat. El més oposat a la narrativa històrica és, per tant, la narrativa fantàstica, que implica simplement la inexistència de cap veritat, el pur regne de la mentida. Quan el vector imaginari que va de la Història a la Literatura no compta, ja no parlem de relats històrics sinó simplement de relats. I, fins i tot, pot donar-se que la fletxeta (teòrica i imaginària) vagi de la Literatura a la Història (és a dir, que la realitat es troba ara del costat de la Literatura). És llavors quan els historiadors cerquen poder arribar a la veritat del passat a través de les creacions literàries. Un camí ben igual, però en sentit invers, al que abans feien els escriptors de novel·la històrica. La qüestió evidentment no és tan senzilla com pot semblar a primera vista (sobretot per a aquells que pensam que la veritat no es troba ni en la Història ni en la Literatura). El tema ens pot conduir a nombrosos paranys.

En primer lloc, els historiadors es poden deixar temptar pel «mecanicisme» que suposa presentar els textos literaris com uns reflexos absolutament exactes de la realitat passada. (És clar que només és qüestió d'usar la intel·ligència). La literatura reflecteix la realitat, però ho fa en graus i de maneres molt diverses. Evidentment hi ha un tipus de literatura, la realista, que es proposa esser el més fidel possible a la realitat exterior. Stendhal deia que «*un roman c'est un miroir q'on promène le long d'un chemin*». D'ençà del Realisme els novel·listes han pretès reflectir justament el món que els envolta, però això els ha portat precisament a haver de superar el concepte de *realitat*. Tota la història de la novel·la contemporània, així com la dels altres gèneres, és la d'un esforç (sobre)humà per comprendre millor *com* i *què* és la realitat. Costumisme, Realisme, Naturalisme, Objectivisme, Expressionisme... són etiquetes que palesen la dificultat amb què els narradors (i, en general, tots els artistes) moderns s'han trobat a l'hora de captar i expressar el seu món. Per tant, l'historiador que, tot partint de l'anàlisi dels textos literaris, pretengui conèixer el passat trobarà molts de problemes que no pot ignorar si no vol convertir la Història en un saber de l'imaginari, on és impossible distingir el que és cert del que no ho és. El primer d'aquests esculls a superar és, en conseqüència, conèixer el grau de distorsió (i d'imaginació) que l'autor ha pogut introduir en la seva obra, esbrinar —si ho voleu en termes fotogràfics— quin ha estat l'objectiu i la pel·lícula emprats en cada fotografia. És evident que aquesta és la primera de les passes prèvies. Cal tenir en compte que la literatura *també* és ficció. Si no destriam el que és veritat del que és fals, els resultats obtinguts potser seran inservibles.

Il·lustració a «Die Balearen» de l'Arxiduc Lluís Salvador

La qüestió no acaba aquí. Sovint dins la literatura hi ha fets reals, casos autèntics, que en canvi ens poden donar una imatge equivocada de la realitat. És el cas dels relats de molts dels autors modernistes. Si, per exemple, a partir d'una simple generalització de l'obra de Víctor Català preteníem obtenir un retrat de la vida de la ruralia catalana de principis de segle, tal volta el resultat seria una visió que té poc en comú amb el que aquesta segurament era. Com a paradoxa direm que molts d'aquells relats foren inspirats en fets autèntics. També ens podem demanar si la vida del segle XIX era tan pintoresca com ens la pinten els nostres costumistes. Qui llegeixi el relat d'un viatge amb diligència per Mallorca (3), un tema molt freqüent d'aquest tipus de literatura, podrà veure com aleshores les comunicacions eren força deficientes i fatigoses, la qual cosa devia implicar un estat de major malhumor per als viatgers del que ens presenten els nostres escriptors. Però, de vegades, també es dona el cas contrari: la literatura passa a influir sobre el comportament dels individus, és a dir, modifica la realitat. En l'Edat Mitjana alguns cavallers medievals acabaren actuant com els personatges de les novel·les de cavalleries. En la narrativa de la fi de segle apareix un tipus de personatges característics del postromanticisme: joves mundans i des-

creguts, al·lotes làngüides i somnioses... Caldria saber fins a quin punt els seus trets són determinats per l'actitud literària de l'autor o es corresponen a tipus freqüents en la nostra societat, el comportament dels quals era degut precisament a la influència de la moda aleshores en circulació. Potser algú pensi que la investigació històrica a través dels textos literaris és una via a descartar. Tot el contrari: la literatura és una finestra oberta des del present que ens deixa guaitar al passat, però no tot el que hi veiem és sempre cert. Entre els nostres ulls i el carrer s'interposen imatges distorsionadores, com són els tòpics de l'època, la personalitat de l'escriptor, les modes estètiques, la imaginació creativa —essencial en l'obra de creació—, etc. En una paraula: els narradors, com els historiadors («oficials» o no), també diuen mentides, perquè el seu ofici és precisament falsejar i dir la veritat alhora. Caldrà, per tant, tenir-ho en compte i ésser capaços de destriar el que és fals del que és real.

Per altra part, la utilització de les fonts literàries per a l'estudi de la història de la vida privada planteja una altra qüestió metodològica que no vull (ni puc) oblidar. Per als estudiosos de la literatura l'objectiu del seu treball és únicament l'*obra literària*. Estudiar la vida quotidiana del poble a través de les obres literàries no és certament tasca de l'*investigador de la literatura*. Aquest és un treball que pertany únicament a l'*historiador*. Això no obstant, pel que hem apuntat abans, serà convenient que no prescindeixi de les dades i dels coneixements que l'historiador de la literatura pot oferir-li. Tal vegada ens trobam en un punt en què la interdisciplinarietat es revela absolutament necessària i fa palès que l'«historiador de la societat» i l'«historiador de la literatura» no són més que especialistes diferents d'un mateix ofici: el de la recerca del coneixement (potser impossible) del passat.

3. UN EXEMPLE: EL TEMA DEL «FESTEIG» EN LA NARRATIVA MALLORQUINA ENTRE ELS SEGLES XIX I XX

Un cop fetes aquestes reflexions prèvies, que em semblaven necessàries, assajaré d'explicar com en línies generals la vida privada dels mallorquins es reflecteix en la prosa escrita entre la fi del segle XIX i els principis del XX. Sense cap propòsit d'exhaustivitat, podem esmentar alguns temes literaris que ens deixen entreveure com era la vida dels mallorquins de l'època: el conflicte generacional (pares-fills) i les relacions familiars, la vida estudiantil, les relacions amoroses (el «festeig»), el treball del camp, les relacions senyors-servidors, les festes populars, la religiositat popular i les commemoracions religioses, la vocació religiosa, l'anticlericalisme, la vida matrimonial (i les sospites d'adulteri), les relacions socials (els «mossons»), la vida ciutadana versus la vida pagesa, la medicina i el curanderisme, les comunicacions per l'interior de l'illa, l'aïllament dels mallorquins, l'(anti)militarisme/colonialisme espanyol, la

violència (contraban, robatoris, assassinats, etc.), la mort, etc. La freqüència i el tractament d'aquests temes no és igual. Alguns són molt propis d'autors o de corrents ben concrets. Per exemple, el de les vocacions religioses en mossèn Alcover o el del rebuig del militarisme i del colonialisme espanyol en els modernistes. Per altra part, el tema de la mort és presentat quasi exclusivament des d'una òptica absolutament cristiana (S. Galmés) o purament còmica i externa (costumista), sense entrar mai en profunditat en el tema. Es pot dir el mateix de gairebé totes aquestes qüestions. En general, hem de constatar que la nostra prosa s'alimenta habitualment dels tòpics del moment més estesos socialment, tant per criticar-los (quasi sempre d'una manera força benèvola) com per assumir-los plenament. La ideologia dels escriptors, quasi sempre conservadora, es reflecteix directament en l'obra literària, que sol ésser utilitzada com un mitjà per divulgar-ne la seva manera de veure el món. Davant la impossibilitat d'estudiar tots aquests temes, ens centrarem ara en l'anàlisi d'un, el de les relacions amoroses o del «festeig». El plantejarem simplement com un exemple del reflex dels costums socials que podem observar en la literatura, més que amb la intenció de fer un dibuix complet d'aquesta faceta de la vida privada dels mallorquins.

El tema del festeig (4), com molts dels apuntats abans, sol aparèixer estretament vinculat als altres. És el cas del de les relacions socials (els «mossons»), sobretot en els escriptors costumistes. Això ja és ben indicatiu de l'actitud amb què els escriptors (i, naturalment, també el públic) s'enfronten a la qüestió de les relacions sexuals, aleshores ben plena de tabús. Hem de subratllar l'absència absoluta d'episodis eròtics i/o escabrosos, inadmissibles en una literatura que està sotmesa a la censura eclesiàstica i es regeix per uns codis morals molt estrictes. Així no és estrany que el plantejament del tema de les relacions amoroses sigui el dels entrebancs que la societat posa al jovent per tal que puguin arribar a establir la seva relació en el matrimoni. En l'obra de mossèn Antoni M. Alcover, per exemple, caracteritzada per la idealització i per l'omissió de tot motiu que pogués ésser considerat immoral a la mentalitat més estricta, les relacions amoroses són presentades sempre sota una aparença d'ingenuïtat gairebé infantil, més accentuada encara quan es tracta de relats que cerquen la comicitat, com la novel·la *N'Arnau* (5) (1916). Com ha assenyalat Josep A. Grimalt, mossèn Alcover renuncia a descriure les passions i a mostrar el mal a causa del seu afany constant de moralització (6). No hem d'oblidar que es tracta d'un religiós, com també ocorre en el cas de Salvador Galmés i d'altres. Tanmateix, però, podem dir que aquest és un tret general de quasi tota la literatura de l'època. Un altre cas ben tòpic és el que ens presenta Jeroni Pons, sacerdot solleric, en la novel·la *La llar dels avis* (1921). Aquí l'amor entre un jove ciutadà de classe alta, emmalaltit pels vicis adquirits en la ciutat, i una jove pagesa pobra es tenyeix d'un fals

DOSSIER: VIDA QUOTIDIANA A MALLORCA ANTANY

moralisme i de la denúncia de l'estratificació social que entrebanca les seves relacions. El problema principal de les relacions amoroses sol aparèixer vinculat al problema generacional: la diferència de classe social entre els amants, l'existència d'un altre pretendent ric o la voluntat dels pares que el fill es faci sacerdot, en lloc de casar-se, són els motius que palesen la incomprensió dels adults. Els fills s'han de debatre entre l'obediència de la voluntat dels pares i la seva realització personal, que finalment sempre s'imposa. Aquests plantejaments, si bé són versions casolanes de temes ben fressats en la literatura, posen en relleu que el principal problema dels joves de l'època estava precisament en el si de la família. Els pares representen la continuïtat de determinats prejudicis força estesos arreu del cos social, però potser no tant com diuen els nostres autors, que prenen partit a favor dels joves. Tal vegada, fins i tot, es tracta d'una problemàtica que els havia afectat a ells directament, de cada vegada menys vigent en la societat mallorquina.

Però els impediments de les relacions entre joves i al·lotes no són sempre deguts tan sols a aquests motius. Altres escriptors analitzen la qüestió i plantegen causes de caràcter psicològic que fan que els enamorats vegin truncada la seva relació. El tema ja apareix, per exemple, en una novel·la primerenca de Miquel dels Sants Oliver, *Margalida. Paisatge mallorquí* (7) (1891), però sobretot és tractat en diverses ocasions per Salvador Galmés (8). Potser el text de Galmés que assoleix una major profunditat en l'anàlisi del tema sigui la novel·leta *Encalçant* (9) (1914). Aquí, com també a l'obra de Miquel dels S. Oliver, el personatge masculí gaudeix d'una sèrie de característiques típiques del postromanticisme, mentre que la protagonista és caracteritzada per un tarannà reclòs i incomunicat, conseqüència de la situació de la dona en la societat de l'època. En *Encalçant*, si l'amor no és possible, no és per pressió externa, sinó per la manca de comunicació entre els protagonistes que no se saben deslliurar dels condicionaments socials. És a dir, la incomunicació és fruit d'unes convencions que són incapaces de trencar. En una altre relat de Salvador Galmés, *L'Esqueix* (1925), combina el tema del matrimoni no volgut amb el de la passió autoreprimida per la timidesa, versió diferent del tema anterior. En *Vida-Amor* (10) (1924) Galmés havia tractat el tema en relació al problema de l'alliberament de la dona, encara que ho feia des d'una òptica totalment cristiana. Però la novel·la que resulta més útil per conèixer d'una forma més detallada com era el «festeig» de l'època és, sens dubte, *Flor de Card* (1911). També s'hi observen, encara que d'una manera més atenuada, les dificultats dels joves d'ambdós sexes per establir relacions entre si. *Flor de Card*, pel seu «verisme» i pel propòsit d'esser un relat dels costums, constitueix

sobretot un retrat força fidel del «ritual» del «festeig»: encontres durant les festivitats populars, intercanvi de regals, cartes, penyores, impossibilitat dels enamorats d'acudir sols a determinats indrets, etc. La relació entre Jaume i Angelina, els protagonistes de la novel·la, serà trencada no per cap dels impediments abans assenyalats, sinó precisament per la intromissió del destí (això és, de la *història externa*) amb l'allunyament definitiu a causa de la guerra colonial espanyola. Evidentment, l'historiador de la vida privada dels mallorquins no pot oblidar aquesta obra que li ofereix un retrat intencionadament proper a la realitat.

4. POSTIL·LA FINAL

Amb aquest article només he pretès apuntar algunes de les possibilitats que l'historiador trobarà en les fonts literàries per conèixer com era la vida dels nostres antecessors. Igualment, he volgut assenyalar els perills en què l'investigador pot caure en fer ús de la literatura com a font per als estudis històrics. Tanmateix, però, al final no m'he atrevit a iniciar aquesta classe de treball, potser perquè, per als estudiosos de la literatura, té molt més interès la ficció que la vida real.

PERE ROSSELLÓ I BOVER

(1) Vegeu Joan Miralles i Monserrat, *La història oral. Qüestionari i guia didàctica*. (Palma de Mallorca, Editorial Moll, 1985).

(2) Extret del text de la ponència fotocopiada, repartit entre els assistents.

(3) Es tracta d'un tema ben freqüent, la qual cosa fa palès la problemàtica existent aleshores a l'illa. Entre d'altres, apareix en: «Clavell de Moro» [Miquel dels Sants Oliver], «Sa darrera diligència», *La Roqueta*, núm. 43 (22-X-1887); Pau Forà-Embuis [Antoni M. Alcover], *N'Arnau*, cap. 2, *La Aurora* (1916); Miquel Puigserver, «Un viatge a Inca» dins *Records de nostra terra* (Palma, 1928); etc.

(4) Sobre aquesta qüestió des d'un punt de vista antropològic, vegeu Antoni Galmés Riera, «Festejaments, nuviàncies, casoris i altres herbes» dins *Cultura Popular Mallorquina. Aplec de Pautes* (Palma de Mallorca, 1982), pp. 175-193. També l'article de Joan Carles Sastre i Barceló, «Bagatge mental col·lectiu i vida quotidiana mallorquina durant el primer romanticisme illenc». *Randa*, 15 (Barcelona, Curial, 1983), pp. 51-84.

(5) *Op. cit.*

(6) Vegeu Josep A. Grimalt, «Pròleg» dins *Contarelles*, I, d'Antoni M. Alcover. (Palma de Mallorca, Moll, 1982), pp. 7-27.

(7) *Margalida. Paisatge mallorquí* va aparèixer inacabada a «Museo Balear», núms. 6, 7, 11-12 i 13 (juny-octubre de 1888). Després es publicà íntegrament a «La Roqueta», núms. 166-167 (del 26 de setembre al 19 de desembre de 1891).

(8) Vegeu el meu llibre *L'obra de Salvador Galmés i Sanxo (1876-1951)*. (Montserrat, Publicacions de l'Abadia, 1988).

(9) *Encalçant* és el resultat de la refundició i reescriptura dels relats titulats *Fugacitats* i *Somnis trencats*. *Fugacitats* havia estat publicat a «Il·lustració Catalana» (núms. 305-306-307; abril de 1909); la revista «Lluc» el reedità amb el text normalitzat ortogràficament per Pau Llabrés (núm. 659; maig de 1976). *Somnis trencats* fou publicat a l'anuari dels *Jochs Florals de Barcelona* (Barcelona, 1912) i reeditat per Il·lustració Catalana juntament amb *Negrures*. Posteriorment ha estat inclòs en diversos volums. La versió de *Encalçant* va aparèixer al setmanari «Sóller» (núms. 1413-1433; del 26 d'abril al 12 de setembre de 1914).

(10) *Vida-Amor* fou publicat a la revista «Catalana» (núm. 182; 15 de gener de 1925). La vaig reproduir a *L'obra de Salvador Galmés i Sanxo...*, *op. cit.*, pp. 314-318.

Demani ara l'edició de luxe de la “Gran Enciclopèdia de Mallorca”

- ✓ 9 Toms, luxosament enquadernats en pell.
- ✓ Cada 6 mesos li duim un tom a ca seva.
- ✓ Còmode pagament mensual per domiciliació bancària.

Tel: 20 33 86

Cridi'ns avui i demà tindrà els 2 primers toms a ca seva!

Per només
2.000 Pts./mes
Vostè pot ésser propietari d'una obra única i completa amb milers de dades d'interès sobre la nostra illa.

CONSELL INSULAR DE MALLORCA

BANCA MARCH

La “Gran Enciclopèdia de Mallorca”.
¡Ara aconseguir-la és més fàcil que mai!

Jaume Vidal, en la memòria

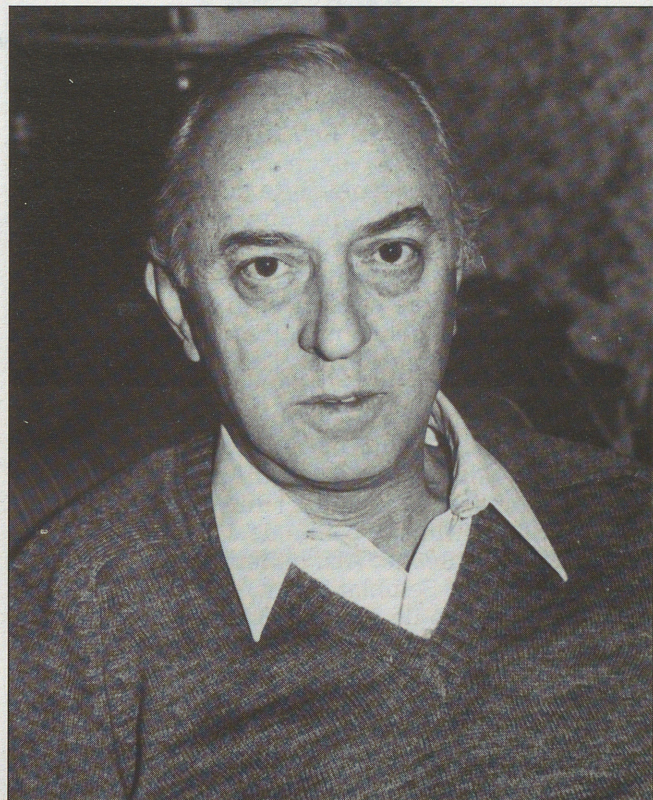
per Gabriel Janer Manila

Ara fa una mica més de trenta anys que el vaig conèixer. Érem una colla de joves —tres o quatre— que ens preparàvem per ingressar a la Universitat i acudírem a ell perquè ens donàs unes classes de llatí. No va ésser difícil que ens acceptàs, perquè en aquelles classes va trobar-hi l'excusa o la justificació que necessitava a fi de convèncer la família, sobretot els pares, que no era un inútil. Hi anàrem dues vegades a la setmana, durant tot un hivern —devia ésser l'hivern de 1961— i ens hi estàvem tota la tarda. Al final no volgué cobrar res per la feina i li regalàrem una edició antiga de la «Commèdia», que compràrem a un llibreter de vell del carrer de Sant Miquel. Aquell hivern encetàrem una relació d'amistat només pertorbada en algunes poques circumstàncies per la discrepància o el dissentiment.

Les classes d'en Jaume em fascinaren des de l'inici. Hi anàvem a aprendre llatí i un dia parlàvem llargament de Virgili, un altre, de Ciceró i la seva oratòria, un altre, d'Horaci, dels escandalosos epigrames de Marcial que Miquel Dolç havia traduït, o del teatre de Plaute i de la seva influència en la literatura neoclàssica. Ens feia fixar en les diverses traduccions d'un text —a vegades d'un títol—, condicionades per la ideologia de l'època que les havia produït. Vull dir que ens feia acostar a les lectures que, en el transcurs del temps, un mateix discurs havia estimulat.

Però arribàrem a parlar, en aquelles classes, del cel i la terra: comentàvem un llibre, llegíem un poema, discutíem sobre els trobadors, sobre teatre, sobre cine... Hi vaig aprendre algunes inoblidables lliçons. Ens va contagiar, ben segur, alguns dels seus amors: l'amor a la vida, la passió de viure, la fascinació pels homes. També, l'amor incorruptible per la llengua poètica que ens ensenyà a trobar en un sonet d'Ausiàs March o de Quevedo, en una antiga corranda amb què la gent del camp acompanyava el treball o en una rondalla del canonge Alcover. Per a ell, la capacitat poètica de la llengua no es desvinculava de la vida. I la vida era, en aquell temps, l'únic sinònim que s'avenia a la paraula llibertat.

Llavors, en Jaume defensava la independència d'esperit, la llibertat de criteris, el rebuig dels prejudicis... Feia alguns anys que havia publicat «L'hora verda». (Record que un d'aquells dies cobrà de l'Edi-

torial Moll una petita quantitat de diners, els primers drets d'autor, amb els quals va comprar algunes gravacions de música de Mozart, que regalà al seu pare). Allí, la verdor viva, el risc d'ésser lliure s'identifica amb el risc d'ésser jove, amb el coratge de defensar el propi somni, i abellir-lo, i dar-li sentit. Alguns anys després, escriuria:

*Jo era
com un cabrit orat, senyor sol del meu somni.*

Catedràtic de literatura, poeta, estudiós, novel·lista, autor de teatre, conferenciant... Em resta en la memòria la insubornable vitalitat del poeta enamorat del mar, entranyable contestatari, la ràbia a frec de llavis davant el difícil dolor de cada dia.

L'ESGLÉSIA NOSTRA

Un document sobre moralitat ¿desmoralitzador?

L'ètica civil, pont per a un diàleg constructiu entre diverses morals

per Bartomeu Bennàssar

Joan Pau II recorda amb freqüència que una fe que no es fa cultura no és una fe pensada ni viscuda adequadament. Em sembla que podríem també afirmar que una moral cristiana (que és la praxi de la fe), que no es fa ÈTICA CIVIL quedarà enlairada, poc encarnada, poc servible pel món.

¿Tal volta el que passarà amb el document dels bisbes espanyols sobre moralitat pública, sobre la consciència cristiana davant l'actual situació de la societat? (20 de novembre de 1990).

Tenc la temptació de suggerir als bisbes la conveniència o de fer els documents segons els mètodes dels bisbes americans (EEUU d'Amèrica), amb una consulta amplíssima anterior, i una oferta, al final del procés, del patrimoni comú dels valors detectats sobre tal o tal qüestió. Així ho feren sobre la pau, la justícia i la dona. Semblantment, encara que a petita escala, els bisbes de les illes Balears amb el document sobre Ecologia i Turisme. O d'oferir dos documents paral·lels, però diferents. També en el llenguatge i en la llargària. Em referesc ara al fons, al contingut. M'explicaré:

Un document per als catòlics (A) tendria els següents capítols: confessió profunda de les immoralitats dels catòlics, de la pròpia casa, de l'església... Es pot fer després un repàs de les immoralitats de la societat. Es presenta seguidament Jesucrist, camí i meta, és a dir, es presentarà o recordarà la moral cristiana, ben clara i explícita. I, si es vol, es donaran unes propostes pràctiques i conclusives.

El document (B) per a tothom consistirà en: 1) *La confessió dels propis pecats davant els altres*. Per a una bona exposició i vivència de la moral s'ha de començar per l'autoconfessió, com a l'Eucaristia. De totes maneres, si no ho fa així, ens tiraran en cara els nostres pecats. Com, per exemple, en l'acudit que, del títol «Pecados capitales», en queda en el següent quadre el rètol «Pecados» i sota: *orgullo, lujuria, pereza*, etc. i el rètol «capitales» (allò que significa la parauleta) el sacerdot o el bisbe se'l posa sota el braç i es veu la fletxa que dirigeix a Suïssa.

Confessar ¿què? Les pròpies immoralitats, confessar el desig de voler seguir comandant amb domini social, com en temps passats, confessar que no es creu de bon de veres que es pugui ser bona persona i home ètic si no se és cristià i, a més, catòlic. És la ressonància de «Europa o serà cristiana o no serà», fórmula tan volguda pel Papa i altres. Frase que pot semblar més un mur per als africans, asiàtics, musulmans, religiosos de variades religions i agnòstics, que una invitació a una Europa cristiana perquè és solidària, oberta i justa.

2) Després ja es pot fer *una exposició de les immoralitats de la societat*. Una denúncia ben legítima, però que engruna el qui la fa amb una major responsabilitat. Tant de bo fos més aclaridora la denúncia que es refereix a Partits o Administracions, puix sembla confusament referir-se, amb tons negres, fins i tot al procés democratitzador. Si això que es traspua fos vere, no estaria bé. Aquí hi vendria l'anàlisi de la societat moralment malalta, amb fets ben concrets i amb aportació de causes. Tota la primera part del document és un bon mirall o punt de referència per a la conversió, per al canvi.

3) A continuació crec que es podria oferir-se *un punt de trobada, de diàleg, de recerca comuna dels valors, del camí moralitzador*. Es tractaria d'oferir o de col·laborar en la plataforma de l'Ètica civil. Els bisbes s'hi mostren ben contraris (per exemple, als ns. 7 i 51), encara que no poden negar aspectes positius que els forçarien a trobar-s'hi més d'acord (per exemple, alguns fragments dels ns. 5 i 66). L'Ètica civil és el pont que hem de fer i passar entre tots i amb tots (tant de bo!) des de la immoralitat a una major moralitat, fins... a la «moral cristiana» o, millor, fins a l'estatura perfecta del Crist. Construir (no en el sentit dolent de «pontificar»), acompanyar. Pont de diàleg, de deliberació en comú, urgent i necessària, entre les diverses morals, a la recerca i per a la praxi d'una moral més humana.

Crida l'atenció que al llarg del Document sembla que no sia possible una ètica sense la fe. Això no deixa de ser estrany, ja que l'Església sempre ha afirmat que l'home, fent ús de la seva raó, és capaç de descobrir els imperatius morals fins i tot vivint en la increència. És cert que, només a la llum de la fe, la raó humana està en condicions òptimes per descobrir les exigències morals, el seu sentit i el seu fonament més profunds, però, això no lleva que amb la sola raó l'home pugui destriar allò que és bo, just i honest i fer una opció positiva a favor d'aquests valors com a camí de realització pròpia, dels altres i del món. El Document sembla no tenir-ho gaire en compte, perquè a molts de paràgrafs es deixa entendre que només poden ser justs, honrats, sincers... aquells que són catòlics. D'aquesta manera tots aquells que no comparteixen la fe poden no sentir-se al·ludits, i es pot donar a entendre —i seria necessari evitar-ho perquè és totalment fals— que aquells que no tenen fe no estan subjectes a cap tipus d'exigència ètica.

Al n. 51 es rebutja una «ética civil basada en valores y normas consensuados...» i, certament, una ètica civil entesa d'aquesta manera és rebutjable; però una ètica civil ben entesa no només no s'ha de rebutjar, sinó que s'ha de considerar com absolutament necessària en una societat com la nostra. L'ètica civil autèntica s'hauria d'afirmar i potenciar, i pensam que hauria de ser el punt de partida del Document per tal que pugui ésser significatiu no només per aquells que es declaren creients, sinó també per tots els ciutadans de bona voluntat.

4) Podria el document avançar *algunes propostes concretes d'actuació conjunta* amb la societat moderna, autònoma, plural, democràtica, aconfessional, laica.

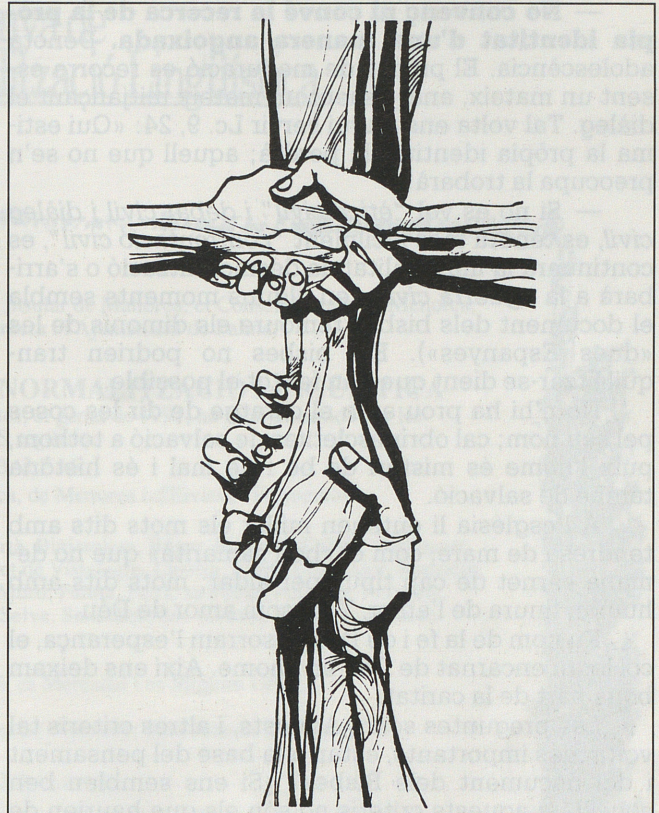
5) Acabaria amb un *crit de coratge!* Amb una empenta cap endavant oferint Jesucrist com a meta i camí. Com a Samarità i acompanyant dels qui marxen desesperançats cap a Emaús. Amb estímuls per superar la immoralitat, la desmoralització.

Per escriure aquest document (B) per a tothom, cal tenir al cor uns quants *critèris*. Aquests, per exemple:

— **Presència o mediació dels catòlics** (de l'església) en la vida social, política, cultural, associativa, pública (i eclesiàstica) no "light" però sí *respectuosa, dialogant, confiada, convençuda però no imposadora*.

— **Entrar en la dinàmica deliberativa comuna** del món contemporani i aportar-hi *modestament* la visió pròpia sobre l'home i la societat. Entrar en el joc que no admet que ningú pretengui jugar amb avantatges (tampoc els poders establerts). Modèstia i crítica, debat, profecia.

— **La secularització és un avantatge per a l'Església**, puix aquesta havia posat les mans en terrenys que no eren seus. L'autonomia dels valors mundans és un bé per a l'Església. Hi ha la possibilitat d'un món sense Déu. No es pot dir que una societat sense Déu no tenguí ètica i sigui automàticament

injusta. L'ateisme no és negació de l'ètica. Una societat pot ser justa, ètica, equilibrada perquè és possible una societat humanista. Déu és gratuïtat, és do; no és garantia.

— **Acceptar un altre com interlocutor suposa evitar-ne qualsevol desqualificació expressa o tàcita.** Massa lleugerament es pensa que si algú no creu és «perquè no vol» i per això mateix se'l condemna a l'increient. Els creients hem pecat volent manipular Déu. Estam cridats a «preparar els camins» del Senyor, però no podem disposar d'Ell. Més encara, al qui no creu l'Església sembla reduir-lo a la condició d'home frustrat, sense sentit. I endemés perquè no creu en Déu tot li està permès. Amb aquestes interpretacions tan negatives és impossible el diàleg efectiu. Dialogar suposa acceptar la possibilitat de realitzar una existència, dotada de dignitat moral i plena de sentit. Fins i tot l'increient pot ser vist com a sal que impedeix al creient de corrompre's i el força a purificar-se i renovar-se.

— Una ètica, que cerqui de *convergir en mínims possibles o en un màxim ideal*, a aconseguir-se en etapes, no va contra la responsabilitat humana (i cristiana) ni contra la transcendentalitat. Es tracta de discernir, fomentar conviccions i responsabilitats, assenyalar valors (dignitat, llibertat, solidaritat, justícia, participació...) i antivalors (dictadura, injustícia, opressió...), sostenir convergències, afavorir diàleg, arbitrar solidaritats, conjuntar voluntats cap a fins humans i amb mitjans humanitzadors..., a prop de l'home i amb l'home.

— **No convenç ni convé la recerca de la pròpia identitat d'una manera angoixada.** Denota adolescència. El procés de maduració es recorre essent un mateix, anar essent un mateix mitjançant el diàleg. Tal volta ens pugui servir Lc. 9, 24: «Qui estima la pròpia identitat la perdrà; aquell que no se'n preocupa la trobarà».

— Si no es vol "*ètica civil*" i *debat civil i diàleg civil*, es tendrà més fàcilment "*confrontació civil*", es continuarà la immoralitat, la desmoralització o s'arribarà a la "*guerra civil*" (en alguns moments sembla el document dels bisbes remoure els dimonis de les «dues Espanyes»). Els bisbes no podrien tranquil·litzar-se dient que han fet tot el possible.

No n'hi ha prou amb el coratge de dir les coses pel seu nom; cal obrir escletxes de salvació a tothom, puix l'home és misteri de bé i de mal i és història també de salvació.

A l'església li entenen millor els mots dits amb tendresa de mare, com el «bon samarità» que no demana carnet de cap tipus per ajudar; mots dits amb humor, finura de l'amor. Tots som amor de Déu.

En nom de la fe i de Déu ensorram l'esperança, el col·loqui encarnat de Déu en l'home. Així ens deixam bona part de la caritat.

Les preguntes són: ¿Aquests, i altres criteris tal volta més importants, estan a la base del pensament i del document dels Bisbes? ¿Si ens semblen ben conciliars aquests criteris no són els que haurien de moure pensament i vida nostres?

La publicació del document podria haver donat als bisbes oportunitat de retre homenatge al Concili Vaticà II (i també a la Constitució Pastoral «Gaudium et Spes»: Església en el món) en els 25 anys de la Celebració, de la fi, però no del final (7 i 8 de desembre de 1965). Fóra demanar massa!

Homenatge-recordatori per a mantenir-lo ben viu. Quants d'anys i segles «menjàrem» Concili de Trento! El Vaticà II voldríem liquidar-lo amb dos dies? És la mateixa ona que va liquidant les restes de socialisme de la societat?

Faig un crit a «rebre» el Concili encara, en un doble sentit: rebre'l, perquè no s'ha fet carn ni vida nostra i per fer-lo arribar als altres; a tants que no el coneixen (També ens han fet creure que s'ha acabat la història i el Concili?). Del Vaticà II en som fills i a la vegada pares, sí pares i mares conciliars. Si no va més envant pot ser per culpa nostra, endemés de la culpa que hi pugui tenir l'actual Denzinger, dic Ratzinger, d'anatemes i pors. Per això deim: Posa-l'hi!, és clar, el Concili al cap, a les mans, al cor, a la vida.

Pens que pot resumir bé l'esperit del Concili i de la G. S. la posició de l'Església respecte al món: Es comença per afirmar: Església i món; després s'anà aprofundint més la relació, encarnant-s'hi: Església en, per al, amb el món. L'escaló següent no el baixà el Concili, però sí Pares Conciliars i en especial l'Església llatinoamericana: Església del món. Es digué: Església dels pobres. És una proposta d'expropiació de l'església en vistes a un servei més sincer i sencer al món, als pobres. Es tracta de la mediació del llevat

i de la sal diluint-se en la farina i en els aliments perquè aquests siguin i tinguin el sabor que els pertoca!

Avui es fa camí o es retorna a estadis, que crèiem passats, de relació de l'església «per sobre» del món, *contra* el món, *fora* del món. Relacions poc encarnades, gens evangèliques, tampoc conciliars. Encara que tan obertament no es confessi, l'estil és aquest. I també documents que ho demostren i confirmen, per desgràcia.

Si celebrem els 25 primers anys d'un Concili, el Vaticà II, no deixem que ens el robin «con nocturnidad y alevosía» o a la llum del dia i ben clarament. Seriem culpables que fins i tot aquesta esperança faltàs a la taula dels pobres.

El camí és llarg. Refacem comunitàriament el compromís de portar envant el Concili... altres, almenys, 25 anys!

BARTOMEU BENNÀSSAR

Dielectro Balear

Sociedad Anónima

► Gremi Fusters, 43

Polígon Son Castelló (ASIMA)

07009 PALMA DE MALLORCA

Telèfons: 20 44 64 (6 línies)

75 56 25 - 75 56 81 - 75 42 42

Fax: 75 82 29

ELECTRICITAT

► Carrer de la Pagesia, 68-B

Polígon Industrial

07500 MANACOR (Mallorca)

Telèfons: 55 53 51 - 55 55 55

Fax: 55 53 62

MAQUINÀRIA

► Extremadura, 21

07800 EIVISSA

Telèfons: 30 12 11 - 30 30 03

Fax: 30 02 57

IL·LUMINACIÓ

► Polígon Industrial, G 103

MAÓ (Menorca)

Telèfon: 36 17 09

► Polígon Industrial, 41-bis

07760 CIUTADELLA (Menorca)

Telèfons: 38 06 93 - 38 26 19

Fax: 38 64 29

AÏLLANTS

Convocada inicialment pel Govern Balear, el Consell Insular de Mallorca, el Consell Insular de Menorca, el Consell Insular d'Eivissa i Formentera i l'Ajuntament de Palma,

LA CAMPANYA INSTITUCIONAL DE NORMALITZACIÓ LINGÜÍSTICA

en el moment d' iniciar les seves actuacions públiques, el gener de 1991, ha estat assumida per les INSTITUCIONS següents:

EL GOVERN BALEAR.

Els tres CONSELLS INSULARS: de Mallorca, de Menorca i d'Eivissa i Formentera.

57 AJUNTAMENTS:

de Mallorca: Alaró, Alcúdia, Algaida, Andratx, Ariany, Artà, Binissalem, Búger, Bunyola, Calvià, Campanet, Campos, Costitx, Esporles, Felanitx, Fornalutx, Inca, Lloret de Vistalegre, Lloseta, Llubí, Lluçmajor, Manacor, Mancor de la Vall, Maria de la Salut, Marratxí, Montuïri, Muro, Palma, Petra, sa Pobla, Pollença, Porreres, Puigpunyent, Sant Joan, Santa Maria del Camí, Santanyi, Selva, Sencelles, Ses Salines, Sineu, Sóller, Son Servera, Valldemossa i Vilafranca;

de Menorca: Alaior, es Castell, Ciutadella, Ferreries, Maó, es Mercadal i es Migjorn Gran;

d' Eivissa i Formentera: Eivissa, Formentera, Sant Antoni de Portmany, Sant Joan de Labritja, Sant Josep i Santa Eulària.

La UNIVERSITAT BALEAR.

11 PARTITS POLÍTICS: PP, PSIB-PSOE, PSM, UM, CDS, EEM (Entesa de l'Esquerra de Menorca), ENE (Esquerra Nacionalista i Ecologista d'Eivissa), Grup Parlamentari Mixt, EU (Esquerra Unida), UB (Unió Balear) i Centristes de les Balears.

3 SINDICATS: CC.OO., UGT I STEI

1 ASSOCIACIÓ EMPRESARIAL, 8 COL·LEGIS PROFESSIONALS, 86 CENTRES D'ENSENYAMENT I 19 COL·LECTIUS I ENTITATS DIVERSES, la llista dels quals es farà pública més endavant, ja que aquests sectors estan encara en plena fase de captació d'adhesions.

****

TOTES AQUESTES INSTITUCIONS I ENTITATS S'HAN COMPROMÈS A NORMALITZAR LINGÜÍSTICAMENT LES SEVES ACTIVITATS INTERNES I EXTERNES. És a dir, a adoptar efectivament com a seva la llengua catalana, pròpia de les Illes Balears, tal com ho estableixen l'Estatut d'Autonomia i la Llei de Normalització Lingüística, amb ple respecte de la llengua oficial de l'Estat i dels drets lingüístics de tots els ciutadans.

Totes convoquen els seus administrats / els seus membres, socis i simpatitzants / els seus ensenyants, alumnes i pares, a col·laborar activament a la Campanya de Normalització Lingüística.

Totes fan un balanç de la seva situació actual, i un pla d'actuació per avançar tan aviat com sigui possible en el recobrament de la nostra llengua com a instrument normal de comunicació de les Illes Balears.

Els ciutadans particulars també poden fer el seu propi pla per actuar, en relació amb la llengua de les Balears, amb la mateixa naturalitat que els ciutadans d'Andalusia o de Castella-Lleó, i que els dels diferents cantons de Suïssa, o els valons i flamencs de Bèlgica, ho fan en la llengua del seu territori.

La llengua,
feina
de tots

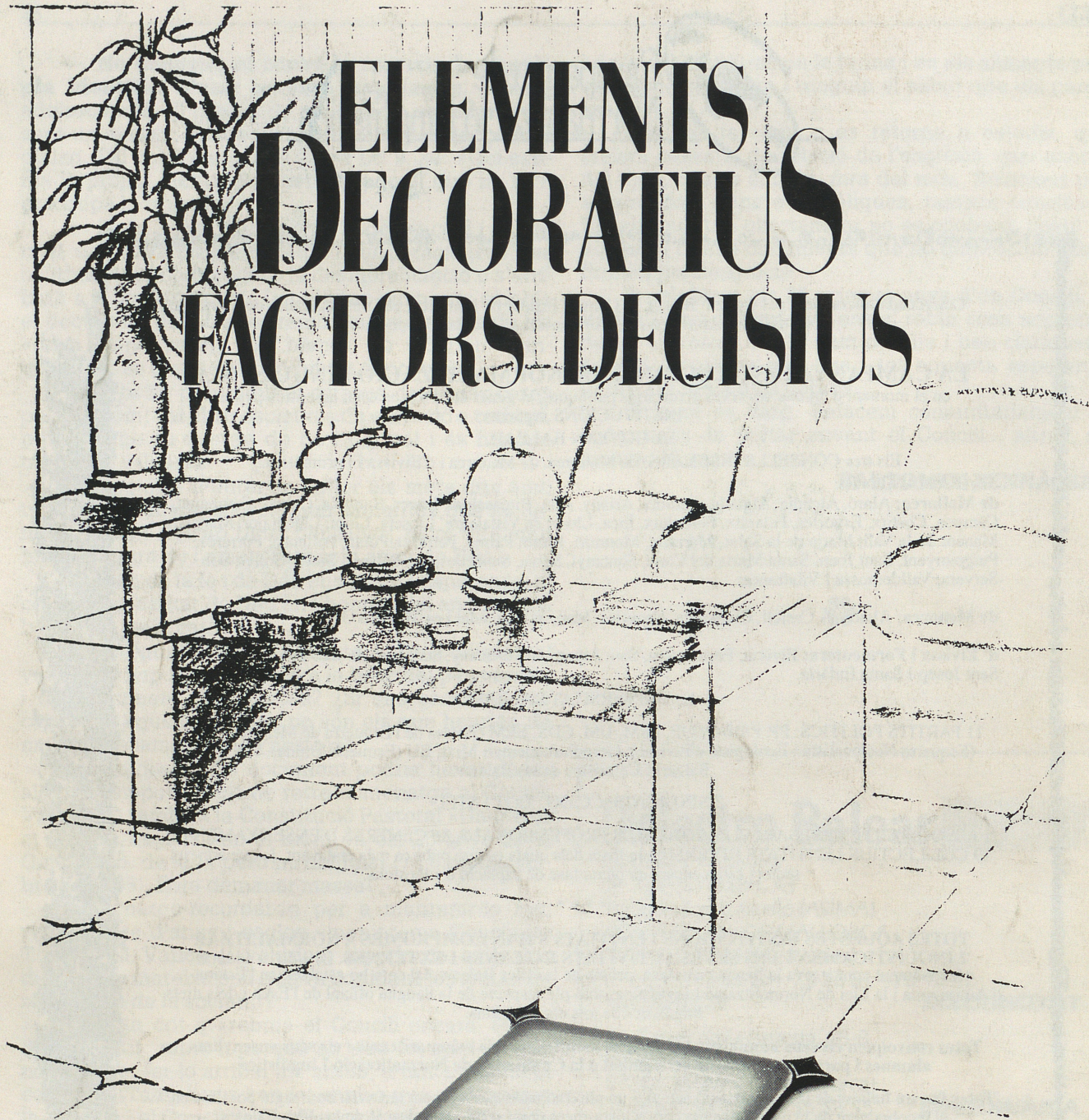
NECESSITAM LA COL·LABORACIÓ DE TOTS!

ARA ÉS L'HORA D'ESTABLIR ELS PLANS D'ACTUACIÓ PER A 1991.

ADREÇAU LES ADHESIONS I ELS PROJECTES PER A 1991 AL
SECRETARIAT DE LA CAMPANYA, Sant Miquel, 18, 2on.
07002 Palma. Tel.: 71 75 03. Fax: 72 06 50

ELEMENTS DECORATIUS FACTORS DECISIUS

Nosaltres sabem bé que la decoració, la personalització de la seva llar, és el resultat d'una tasca conjunta: espai, mitjans, formes i productes diversos. Elements decoratius que donen forma i vida exclusiva al seu entorn familiar.

S'ho imagina sense rajoles?
És clar, són factors decisius!
Completi la seva decoració a PREFAMA.

PREFAMA

■ PALMA DE MALLORCA:

Exposició:
Anxid. Lluís Salvador, 84 - Tels. 75 54 45 - 75 16 31

Magatzems:

Poligon San Castelló, Gran Via Asima - Tel. 29 40 04
Poligon Ca'n Valero, C/ 4 Novembre, 11 - Tel. 20 66 66
Ca'n Blau, C/ Sócrates, s/n - Tel. 27 01 61

■ LLUCMAJOR:

Oïcions, Fàbrica i Exposició:
Bisbe Pere Roig, 29 - Tels. 66 01 50 - 66 01 54

■ S'ARENAL:

Magatzem i Exposició:
Carretera Militar, 228 - Tel. 26 22 38

■ CALA D'OR:

Magatzem i Exposició:
Ctra. Calonge - Cala D'Or, Km. 1,500
Tels. 65 82 10 - 65 82 28

■ PORRERES:

Fàbrica i Magatzem:
Ctra. Campos, Km. 0,400 - Tel. 64 71 05